

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

કૃષિ ઉત્પાદન બજાર સમિતિ અને અન્યઓ. – વિરુદ્ધ –

પીલીભીત પંતનગર બીજ લિ. અને અન્ય

નવેમ્બર ૨૮, ૨૦૦૩

[વી.એન. ખરે, સી.જે. અને એસ.બી. સિન્હા અને

ડૉ. એ.આર. લક્ષ્મજીજન, ન્યાયાધીશો.]

ઉ.પી. કૃષિ ઉત્પાદન મંડિ અધિનિયમ, ૧૯૬૪; કલમો ૨(એ), ૨(વાય), ૧૧, ૧૭(૩)-બીજ અધિનિયમ, ૧૯૬૬; કલમ ૨(૧૧)-બીજ નિયમો, ૧૯૬૮, નિયમ ૨(ઈ) ઘઉં અને ઘઉંનું બીજ – પ્રતિવાદીઓ ઘઉંના પ્રમાણિત બીજની ખરીદી અને વેચાણના વ્યવહારમાં સંકળાયેલા – રાજ્ય અધિનિયમ હેઠળ બજાર ફી લાદવાની સક્ષમતા – ઠરાવવામાં આવ્યું કે, ઘઉં અને ઘઉંનું બીજ અલગ છે – તેથી, રાજ્ય બજાર ફી લાદવામાં સક્ષમ નથી, કારણ કે ઘઉંનું બીજ રાજ્ય અધિનિયમ હેઠળ નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉપજ નથી – રાજ્ય અધિનિયમ અને કેન્દ્રીય અધિનિયમના સુસંગત વાચનથી, પ્રતિવાદીઓ રાજ્ય અધિનિયમ હેઠળ વેપારીઓ નથી – આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૫; કલમ ૩-બીજ નિયંત્રણ આદેશ, ૧૯૮૩-અન્નધાન્ય ગતિ મર્યાદા (બીજોને મુક્તિ) આદેશો, ૧૯૭૦.

પ્રતિવાદીઓ પ્રમાણિત ઘઉંના બીજોની ખરીદી, પ્રક્રિયા અને વેચાણના

વ્યવસાયમાં રોકાયેલા છે. અપીલકર્તા-માર્કેટ કમિટીએ પ્રતિવાદીઓને ઉત્તર પ્રદેશ કૃષિ ઉત્પાદન માંડી અધિનિયમ, ૧૯૬૪ (ઉત્તર પ્રદેશ અધિનિયમ) ની કલમ ૧૭ (૩) (બી) હેઠળ બજાર ફી વસૂલવા માટે નોટિસો જારી કરી હતી, આ આધારે કે પ્રતિવાદીઓ ઘઉંના વ્યવહારમાં સંકળાયેલા છે, જે ઉત્તર પ્રદેશ અધિનિયમની કલમ ૨(એ) હેઠળ નિર્દિષ્ટ 'કૃષિ ઉત્પાદન' છે. પ્રતિવાદીઓએ અપીલકર્તાઓની નોટિસોના જવાબમાં જણાવ્યું હતું કે તેઓ ઘઉંના બીજોના નહીં પરંતુ પ્રમાણિત ઘઉંના બીજોના વ્યવહારમાં છે અને તેથી ઉત્તર પ્રદેશ અધિનિયમ હેઠળ બજાર ફી માટે જવાબદાર નથી. અપીલકર્તાઓએ તે રજૂઆતો નામંજૂર કરી અને ઉત્તર પ્રદેશ અધિનિયમ હેઠળ બજાર ફીની માંગણી કરતો આદેશ કર્યો. પ્રતિવાદીઓએ અપીલકર્તાઓના આદેશને રદ કરવા માટે વડી અદાલત સમક્ષ રિટ અરજી દાખલ કરી. વડી અદાલતે સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિ. રાજસ્થાન એગ્રીકલ્ચર ઈનપુટ ડીલર્સ એસોસિએશન, એ.આઈ.આર. (૧૯૯૬) એસ.સી. ૨૧૭૯ માં આપવામાં આવેલા નિર્ણયને અનુસરી રિટ અરજી મંજૂર કરી અને અપીલકર્તાઓનો આદેશ રદ કર્યો.

અપીલમાં, અપીલકર્તાઓએ દલીલ કરી કે બજાર ફી યુ.પી. અધિનિયમ હેઠળ પ્રતિવાદીઓ દ્વારા ઘઉંની ખરીદી પર વસૂલવામાં આવે છે અને પ્રમાણિત બીજોના વેચાણ પર નહીં; કે ઘઉં એ 'અનાજ' શીર્ષક હેઠળ જાહેર કરાયેલ કૃષિ ઉત્પન્ન છે, જેના પર યુ.પી. અધિનિયમ હેઠળ બજાર ફી લાગુ પડે છે; કે અનાજ પોતે જ બીજ છે; અને કે ઘઉં અને ઘઉંના બીજ વચ્ચે કોઈ ફરક નથી.

પ્રતિવાદીઓએ દલીલ કરી હતી કે તેઓ માત્ર ઘઉંના પ્રમાણિત બીજોના

વ્યવહારમાં જ સંકળાયેલા છે અને ઘઉંની ખરીદી અથવા વેચાણમાં નથી; કે ઘઉંના પ્રજનક બીજ કૃષિ યુનિવર્સિટીઓ પાસેથી તેમને પ્રમાણિત બીજમાં પ્રક્રિયા કરવા માટે ખરીદવામાં આવે છે; કે ઘઉંના બીજ ઘઉં નથી; અને કે જ્યાં જ્યાં બીજોને અધિસૂચિત કરવાનો ઉદ્દેશ હોય છે, ત્યાં ત્યાં યુ.પી. અધિનિયમની અનુસૂચિમાં તેનો ખાસ કરીને બીજ તરીકે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને કારણ કે ઘઉંના બીજ અધિસૂચિત નથી, તેથી તેને યુ.પી. અધિનિયમ હેઠળ બજાર ફી માટે આધીન કરી શકાય નહીં અપીલ ફગાવીને, અદાલતે એ.આર. લક્ષ્મણન, ન્યાયાધીશ દ્વારા (પોતાના તથા વી.એન. ખરે, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ માટે):

ઠરાવેલ: ૧.૧. ઉત્તર પ્રદેશ કૃષિ ઉત્પાદન મંડી અધિનિયમ, ૧૯૬૪ (ઉત્તર પ્રદેશ અધિનિયમ) ની અનુસૂચિનું અવલોકન કરતાં જણાય છે કે જ્યાં જ્યાં બીજોને અધિસૂચિત કરવાનો આશય રહ્યો છે, ત્યાં ત્યાં તેનું સ્પષ્ટપણે બીજ તરીકે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. ઘઉંના મામલે અનુસૂચિમાં ઘઉંના બીજની જોગવાઈ કરવામાં આવેલી નથી કે તેને અધિસૂચિત કરવામાં આવેલ નથી, અને તેથી ઘઉંના બીજ અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ નથી અને પરિણામે 'કૃષિ ઉત્પાદન' ની વ્યાખ્યામાં આવરી લેવાતા નથી. વિધાનમંડળનો ઉદ્દેશ માત્ર એવા બીજોને અધિસૂચિત કરવાનો હતો, જે પોતે ઉત્પાદનથી ભિન્ન હોય. [૩૬૦-જી-એચ]

૧.૨ રાજ્ય ઓફ રાજસ્થાન વિ. રાજસ્થાન એગ્રીકલ્ચર ઈનપુટ ડીલર્સ અસોસિયેશન ના નિર્ણયમાં નિર્ધારિત કાનૂની સિદ્ધાંત અહીં સંપૂર્ણપણે લાગુ પડે છે, જ્યાં અપીલકર્તાઓ અનુસૂચિમાં આવેલા શબ્દોને વ્યાપક અર્થ આપવાનો

પ્રયત્ન કરે છે. વ્યાપક અર્થઘટન કરવું શક્ય નથી અને કારણ કે ઘઉં બીજ અનુસૂચિમાં સમાવેશ પામેલું નથી, તેથી માર્કેટ કમિટીને તેની ખરીદી ઉપર બજાર ફી વસૂલવાની મંજૂરી નથી. કારણ કે પ્રતિવાદીઓના બીજના વેપારમાં માર્કેટ કમિટી કોઈ ભૂમિકા ભજવતી નથી, તેને બજાર ફી વસૂલવાની મંજૂરી આપવામાં આવી શકે નહીં. (૩૬૪-એફ-જી-એચ)

૧.૩. બીજને રાસાયણિક રીતે ઉપચારિત કરવામાં આવ્યું છે કે નહીં, તે બાબત અને બજારશુલ્કની વસૂલાત વચ્ચે કોઈ સંબંધ નથી. કારણ કે બીજ અનાજથી અલગ માલવસ્તુ છે, તેથી તે યુ.પી. અધિનિયમની અનુસૂચિ હેઠળ આવતું નથી અને તેથી તેની વેચાણ અથવા ખરીદી પર બજારશુલ્ક વસૂલ કરી શકાય એવો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. (૩૬૬-સી-ડી)

૧.૪. બીજ અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉત્પાદન નથી અને તેથી અધિનિયમ હેઠળ સ્થાપિત બીજ પ્રમાણન એજન્સીની દેખરેખ હેઠળ બીજની ખરીદી અને વેચાણનો વ્યવસાય નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉત્પાદનના વેચાણ અને ખરીદીનો વ્યવસાય ગણાતો નથી અને તેથી પ્રતિવાદીઓ બજાર શુલ્ક ચૂકવવા અથવા પરવાનો મેળવવા માટે બાધ્ય નથી. કારણ કે ઘઉંની પ્રક્રિયા થવાથી તે અનાજ તરીકેના તેના મૂળભૂત લક્ષણો ગુમાવે છે, તેથી ખરીદીના કારણે તેને કૃષિ ઉત્પાદન તરીકે શુલ્ક આધીન બનાવવામાં આવી શકતું નથી

પ્રતિવાદી દ્વારા તેનો ઉપયોગ બીજ ઉગાડવાના હેતુસર કરવામાં આવતો હોવાથી

કોઈ લેવી વસૂલ કરી શકાય તેવી નથી અને તેથી માનવ ઉપભોગ માટે અયોગ્ય એવા બીજ પર બજાર ફી લાદી શકાતી નથી. (૩૬૬-ડી-જી)

રાજસ્થાન રાજ્ય વિ. રાજસ્થાન એગ્રીકલ્ચર ઈનપુટ ડીલર્સ એસોસિયેશન, એ.આઈ.આર. (૧૯૯૬) એસ.સી. ૨૧૭૯, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

રાજસ્થાન રાજ્ય વિ. મંગી લાલ પિંડવાસલ, (૧૯૯૬) ૫ એસસીસી ૬૦, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો. એસ. બી. સિંહા, ન્યાયાધીશ દ્વારા (પુરક)

૧.૧. બીજના બ્રિડર પાસેથી પ્રાપ્તિથી શરૂ થઈ તેની આગળની ઉત્પાદન પ્રક્રિયા તેમજ વેચાણ સુધીની સમગ્ર પ્રક્રિયા બીજ અધિનિયમ, ૧૯૬૬ અને તેના હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમો દ્વારા શાસિત થાય છે. યુ.પી. કૃષિ ઉત્પાદન મંડી અધિનિયમ, ૧૯૬૪ માં દંડાત્મક તેમજ રાજસ્વ સંબંધિત બંને પ્રકારની જોગવાઈઓ સમાવિષ્ટ છે. યુ.પી. અધિનિયમના અર્થમાં ‘વેપારી’ એવો વ્યક્તિ ગણાય કે જે, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, કૃષિ ઉપજમાં વ્યવસાય ચલાવે છે. ચદ્ધપિ ‘વ્યવસાય’નો શબ્દકોશીય અર્થ વિશાળ હોઈ શકે, પરંતુ નિયમનકારી અને દંડાત્મક અધિનિયમના પરિપ્રેક્ષ્યમાં તેની વિચારણા કરતી વખતે તેનો અર્થ કૃષિ ઉપજમાં વ્યાપારી સાહસ ચલાવવાનો એવો જ માનવો જોઈએ. વર્તમાન કેસમાં કડક અર્થઘટનનો સિદ્ધાંત લાગુ પાડવો જોઈએ. વેપારીએ પરવાનો મેળવવો તે માટે વિધાનમંડળનો આશય સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ છે, જ્યાં સુધી ખરીદી અને વેચાણના વેપારને નિયમિત કરવાનો પ્રશ્ન છે. તેથી જે વ્યક્તિ કૃષિ ઉપજને, તે જ

સ્વરૂપમાં હોય કે રૂપાંતરિત સ્વરૂપમાં, વેચવાના હેતુથી ખરીદતી નથી, તે વેપારી ગણાય નહીં. કોઈ અધિનિયમનું અર્થઘટન તે અધિનિયમના આશય અને હેતુ પર આધારિત રહેશે. અધિનિયમની જુદી જુદી જોગવાઈઓ, જેમનો હેતુ તેની જોગવાઈઓનો અમલ કરાવવાનો છે, એટલે કે બજાર શુલ્કની વસૂલી, જે ઉત્પાદકોના હિત માટે વસૂલ થવાની હતી, તેની વ્યાખ્યા તે જોગવાઈથી ભિન્ન રીતે કરવી જોઈએ જ્યાં કોઈ વ્યક્તિને વેપારને નિયમિત કરવા માટે પરવાનો મેળવવાની આવશ્યકતા મૂકાશે. દંડાત્મક અધિનિયમના અર્થઘટનમાં શંકા હોય ત્યારે તેનો અર્થ સંબંધિત વ્યક્તિના હિતમાં અને રાજ્યના વિરોધમાં કરવો જોઈએ. રાજસ્વ સંબંધિત અધિનિયમનું અર્થઘટન માત્ર શબ્દશઃ જ નહીં, પરંતુ કડક રીતે પણ કરવું જોઈએ. જો દંડાત્મક અધિનિયમની જોગવાઈઓના અર્થમાં કોઈ વ્યક્તિ તેના પ્રાવધાનોનું પાલન કરવા માટે જવાબદાર બને, તો તે બાબત સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ હોવી જોઈએ જેથી તેને તેના કાનૂની કર્તવ્યો અને તે હેઠળની જવાબદારીઓની જાણ થઈ શકે. [૩૬૮-સી-ડી; ૩૬૯-એફ-જી; ૩૭૦-જી-એચ; ૩૭૧-એ-સી, ઈ-એફ]

આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય વિ. નીસ અબ્દુલ બશી એન્ડ બ્રધર્સ, એ.આઈ.આર. (૧૯૬૫) એસ.સી. ૫૩૧ અને શ્રી કૃષ્ણ કોકોનટ કો. વિ. ઈસ્ટ ગોદાવરી કોકોનટ એન્ડ ટોબેકો માર્કેટ કમિટી, એ.આઈ.આર. (૧૯૬૭) એસ.સી. ૯૭૩, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

લંડન એન્ડ નોર્થ ઈસ્ટર્ન રેલવે કંપની એન્ડ બેરીમન. (૧૯૪૬) એસી ૨૭૮ અને ટક એન્ડ સન્સ વિ. પ્રીસ્ટર, [૧૯૮૭) ૧૯ ક્યુબીડી ૬૨૯, નો ઉલ્લેખ કરવામાં

આવ્યો.

૧.૨. વર્તમાન મામલામાં "એક્સપ્રેસિયો યુનિયસ (પર્સોને વેલ રેઈ) એસ્ટ એક્સકલુસિયો અલ્ટેરિયસ" નામક વિધિ-સૂત્ર લાગુ પડે છે. મિસ. ખેમકા એન્ડ કો. (એજન્સીઝ) પ્રા. લિ. વગેરે વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વગેરે, (૧૯૭૫) ૨ એસસીસી ૨૨, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૧.૩. એવી સ્થિતિમાં વિસંગતિ ઊભી થશે કે જો એવું માનવામાં આવે કે બીજની ખરીદી, જે કેન્દ્રીય અધિનિયમ (સીડ્સ અધિનિયમ) દ્વારા નિયંત્રિત વસ્તુ છે, તે રાજ્ય અધિનિયમ (યુ.પી. અધિનિયમ) મુજબ બજાર ફી ચૂકવવાની ફરજ આકર્ષે. સામાન્ય પ્રચલિત અર્થમાં, કેટલીક નિશ્ચિત અવસ્થાઓએ, જેમાં બ્રિડર બીજમાંથી બીજ ઉગાડવામાં આવે છે, તે ઘઉંનું સ્વરૂપ ધારણ કરી શકે છે, પરંતુ પ્રતિવાદીઓ દ્વારા ખરીદવામાં આવતું તે ઉત્પાદન પણ સીડ્સ અધિનિયમ અને તે હેઠળ ઘડવામાં આવેલા નિયમોની જોગવાઈઓ દ્વારા નિયંત્રિત છે. 'બીજ' ની વ્યાખ્યા અત્યંત વ્યાપક છે. તેમાં ખાદ્ય પાકોના રોપાંનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેથી, બંને કાયદાઓનું સુસંગત રીતે અર્થઘટન કરવું આવશ્યક છે. બંને કાયદાઓને યોગ્ય અસર આપવી અને તેમને તેમના પોતાના ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરવા દેવા જોઈએ. સમગ્ર પરિસ્થિતિનો સમૂચિત વિચાર કરીને અને સીડ્સ અધિનિયમ તથા યુ.પી. અધિનિયમ બંનેનું સુસંગત અર્થઘટન કરતાં, પ્રતિવાદીને કૃષિ ઉત્પાદનનો વેપારી કહી શકાય નહીં અને તેથી અપીલકર્તાઓ દ્વારા તેની પાસેથી કોઈ બજાર ફી માંગવામાં આવી શકે નહીં. [૩૭૧-એચ; ૩૭૨-એ-ડી]

૧.૪. 'બીજ' પણ આવશ્યક વસ્તુઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ ની જોગવાઈઓના અર્થમાં આવશ્યક વસ્તુ છે. જે સંસદનો અધિનિયમ સમગ્ર ક્ષેત્રને નિયંત્રિત કરતો હોય, તો જે બીજ લાવવામાં આવે છે અને તેમાંથી વધુ જે બીજ ઉત્પન્ન થાય છે તથા સંસદીય અધિનિયમો અને વૈધાનિક નિયમો દ્વારા નિયંત્રિત થવાના કારણે પ્રક્રિયાકૃત થાય છે, તે અંગે એવું માનવું ફરજિયાત છે કે તે ઉત્તર પ્રદેશ અધિનિયમની જોગવાઈઓના કાર્યક્ષેત્રમાંથી બહાર રાખવામાં આવ્યા છે. જે બીજ માત્ર સંસદના અધિનિયમનો જ વિષય નથી પરંતુ આવશ્યક વસ્તુઓ અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ બનાવવામાં આવેલા આદેશનો પણ વિષય છે, તે જરૂરી અનુસંગથી ઉત્તર પ્રદેશ અધિનિયમ હેઠળ 'કૃષિ ઉપજ' ની વ્યાખ્યામાં સમાવેશ કરવા માટે નિર્ધારિત નથી. કારણ કે પ્રતિવાદીઓ જે બીજ ખરીદે છે તે 'અનાજ' તરીકે ઉપયોગમાં લેવા માટે નિર્ધારિત નથી, જે ઉક્ત અધિનિયમના અર્થમાં કૃષિ ઉપજ છે, તેથી વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે એવું ઠરાવ્યું છે કે પ્રતિવાદીઓ કોઈપણ બજાર ફી ચૂકવવા માટે જવાબદાર નથી.

[૩૭૨-ડી-ઈ, જી-એચ; ૩૭૩-ઈ-એફ]

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિ. ઇન્ડિયન મેડિકલ એસોસિએશન અને અન્ય, [૨૦૦૨}૧ એસસીસી ૫૮૯ અને એસ. સેમ્યુઅલ, એમ.ડી. હેરિસન્સ મલયાલમ અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય, જે.ટી. (૨૦૦૩) ૮ એસસી ૪૧૩, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

=====

દીવાની અપિલીય અધિકારક્ષેત્ર : દીવાની અપીલ ક્રમાંક ૬૩૦૧ સન ૨૦૦૧.

અલાહાબાદ વડી અદાલતના સી.એમ.ડબ્લ્યુ.પી. ક્રમાંક ૧૯૯૯ ના ૧૭૮૭૭ માં તા.
૨૫.૮.૯૯ ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

રાકેશ ઢિવેદી, પ્રદીપ મિશ્રા, સુશ્રી ઇલ્દુ મિશ્રા, સુશ્રી વિરક્ષા સિંહા, અભિષેક ચૌધરી અપીલકર્તાઓ તરફથી.

દુષ્યંત એ. દવે, હુઝેફા અહમદી, વિભા દત્તા મખીજા, નકુલ દિવાન, સુશ્રી પ્રિયા અહલુવાલિયા, સંજય આર. હેગડે પ્રતિવાદીઓ તરફથી.

અદાલતના ચુકાદાઓ નીચે મુજબ પ્રગટ કરવામાં આવ્યા હતા દ્વારા

અર. લક્ષ્મણન, ન્યાયાધીશ.

૧. અલાહાબાદની વડી અદાલત સમક્ષ અસફળ રહેલા પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨, ૩ અને ૪ આ અપીલમાં અપીલકર્તાઓ છે. અહીંના પ્રથમ પ્રતિવાદીએ તા. ૧૨.૦૩.૧૯૯૯ના આદેશને (રિટ અરજીએ જોડેલા અનુબંધક ૧૭) રદ કરવા માટે તથા અહીંના અપીલકર્તાઓને પ્રક્રિયા પહેલાં અથવા પછી પ્રમાણિત બીજોના વ્યવસાયમાં હસ્તક્ષેપ કરતા અટકાવવાનો ફરમાની રિટ મેળવવા માટે, અને વધુમાં અપ્રક્રિયિત અથવા પ્રક્રિયિત પ્રમાણિત બીજોના વ્યવહારો પર બજાર ફી માગવાની અને વસૂલવાની કાર્યવાહીથી અપીલકર્તાઓને અટકાવવાનો હુકમ મેળવવા માટે રિટ અરજી દાખલ કરી હતી.

૨. અલાહાબાદ વડી અદાલતની ખંડપીઠે આ અદાલત દ્વારા સ્ટેટ ઓફ

રાજસ્થાન વિ. રાજસ્થાન એગ્રીકલ્ચર ઈનપુટ ડીલર્સ એસોસિયેશન મામલામાં આપવામાં આવેલ નિર્ણયને અનુસરીને રિટ અરજી મંજૂર કરી હતી, અને ઉક્ત અદાલતની ખંડપીઠે રિટ અરજી નં. ૭૨૬૨ ઓફ ૧૯૯૩ માં તા. ૧૮.૧૨.૧૯૯૬ના નિર્ણયમાં પણ તે જ અનુસરવામાં આવ્યું હતું. વડી અદાલતે તા. ૧૨.૦૩.૧૯૯૯ના વિવાદિત આદેશને રદ કર્યો હતો અને એ પણ ઠરાવ્યું હતું કે રિટ અરજીના પ્રતિવાદીઓ/અહીંના અપીલકર્તાઓ, અહીંના પ્રથમ પ્રતિવાદી જે બીજોમાં વેપાર કરે છે તે બીજ પર માંડી ફી વસૂલ કરી શકતા નથી. વડી અદાલતના સિવિલ (એમ) નં. ૧૭૮૭૭ ઓફ ૧૯૯૯ તા. ૨૫.૦૮.૧૯૯૯ના ચુકાદાથી વ્યથિત થઈને, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ વિશેષ અનુમતિ અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી. જ્યારે વિશેષ અનુમતિ અરજી તા. ૦૬.૦૯.૨૦૦૧ના રોજ સુનાવણી માટે આવી, ત્યારે આ અદાલતે અનુમતિ આપી હતી અને સંકળાયેલા પ્રશ્નોના મહત્વને ધ્યાનમાં રાખીને, મામલો વિશાળ પીઠને સંદર્ભિત કરવા માટે માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો હતો.

૩. આ અપીલ ઉદ્ભવવા પામવા માટે કારણભૂત થયેલ હકીકતો નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવે છે:—

(૩) ૧. યુ.પી. કૃષિ ઉત્પાદન માંડી અધિનિયમ, ૧૯૬૪ (આગળથી “અધિનિયમ” તરીકે ઉલ્લેખિત) કૃષિ ઉત્પાદનોના વેચાણ અને ખરીદીનું નિયંત્રણ કરવા તેમજ યુ.પી.માં બજારની સ્થાપના, પર્યવેક્ષણ અને નિયંત્રણ માટે ઘડવામાં આવ્યો હતો. કલમ ૬ બજાર વિસ્તારની જાહેરખબર માટે જોગવાઈ કરે છે અને કલમો

૯ અને ૧૦ આવા બજાર વિસ્તારોમાં લાઇસન્સ વિના નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉત્પાદનોનો વ્યવસાય કરવા પ્રતિબંધ મૂકે છે.

(૩) ૨. નિર્ધારિત કૃષિ ઉપજની વ્યાખ્યા અધિનિયમની કલમ ૨ (એ) હેઠળ નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે:

૨(એ) 'કૃષિ પેદાશ' નો અર્થ કૃષિ, બાગાયત, દ્રાક્ષઉત્પાદન, મધમાખી પાલન, રેશમકીડા પાલન, મત્સ્યપાલન, પશુપાલન અથવા વન સંબંધિત એવી પેદાશોની વસ્તુઓ, જે અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હોય, એવો થાય છે, અને તેમાં એવી બે અથવા વધુ વસ્તુઓનું મિશ્રણ પણ સમાવેશ પામે છે, તેમજ આવી કોઈપણ વસ્તુ પ્રક્રિયાકૃત સ્વરૂપમાં હોય તો તેનો પણ સમાવેશ થાય છે, અને વધુમાં તેમાં ગોળ, રાબ, શક્કર, ખાંડસારી અને જેગરીનો પણ સમાવેશ થાય છે.

(૩) ૩. અધિનિયમ સાથે જોડાયેલ અનુસૂચીમાં કૃષિ ઉપજની યાદી આપવામાં આવી છે. અધિનિયમની કલમ ૧૭(૩) મુજબ, રાજ્ય દ્વારા સૂચિત કરાયેલ દરે, બજાર વિસ્તારમાં આવી નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉપજના વ્યવહારો પર બજાર ફી લાદવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. અનુસૂચીમાં અનાજ શીર્ષક હેઠળ ક્રમાંક ૧ પર ઘઉંનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે જ્યાં જ્યાં બીજોને સૂચિત કરવાનો હેતુ રહેલો છે, ત્યાં ત્યાં તેનો વિશેષરૂપે બીજ તરીકે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ ઘઉંના મામલે, તેને બીજ માટે સૂચિત કરવામાં આવ્યું નથી અને તેથી ઘઉંના બીજ અનુસૂચિમાં આવરી લેવાયેલા નથી અને પરિણામે નિર્દિષ્ટ કૃષિ

ઉપજની વ્યાખ્યામાં પણ આવરી લેવાતા નથી.

(૩) જ. પ્રથમ પ્રતિવાદી-કંપની એક ખાનગી મર્યાદિત કંપની છે, જે ૧૯૯૬-૯૭થી પ્રમાણિત બીજોના ઉત્પાદન કાર્યમાં સંકળાયેલ છે અને બીજ નિયંત્રણ આદેશ, ૧૯૮૩ હેઠળ જિલ્લા કૃષિ અધિકારી, પીલીભીત પાસેથી રપ.પ.૨૦૦૦ સુધી માન્ય નોંધણી પ્રમાણપત્ર ધરાવે છે તથા યુ.પી. સીઝ્સ સર્ટિફિકેશન એજન્સી, આલમ બાગ, લખનૌ પાસેથી નોંધણીનું પ્રમાણપત્ર ધરાવે છે.

(૩) પ. પ્રથમ પ્રતિવાદીના જણાવ્યા અનુસાર, કંપનીનો વ્યવસાય કૃષિ સંશોધન સંસ્થાન પાસેથી 'બ્રીડર બીજ' ખરીદવાનો અને 'પ્રમાણિત બીજ' ઉત્પન્ન કરવાનો છે. ઉત્પાદનનું પ્રથમ પગલું એ છે કે આ બ્રીડર બીજ ચાટીબદ્ધ તથા અનુસૂચિત ખેડૂતોને વહેંચવામાં આવે. બ્રીડર બીજની વાવણી કરવામાં આવે છે અને તે બીજ કડક દેખરેખ હેઠળ અંકુરિત થાય છે, જે દેખરેખ ધારા દ્વારા સ્થાપિત, બીજ અધિનિયમ, ૧૯૬૬ (આગળ "અધિનિયમ" તરીકે ઉલ્લેખિત) હેઠળ રચાયેલ કાયદેસર બીજ પ્રમાણન એજન્સી દ્વારા રાખવામાં આવે છે. ઉપજની પસંદગી એજન્સીની દેખરેખ હેઠળ ખૂબ કાળજીપૂર્વક કરવામાં આવે છે. જે જથ્થાઓ નિર્ધારિત વિશિષ્ટતાઓને અનુરૂપ ન હોય તેઓ નકારી કાઢવામાં આવે છે.

(૩) ડ. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે આ રીતે પ્રાપ્ત થયેલ પ્રમાણિત બીજોને 'ફાઉન્ડેશન બીજ' કહેવામાં આવે છે. ત્યારબાદ આ ફાઉન્ડેશન

બીજો એજન્સીને જાણ કરીને ચાલીબદ્ધ ખેડૂતોને જાતિ મુજબ ફરીથી પૂરા પાડવામાં આવે છે. ખેડૂતો આ ફાઉન્ડેશન બીજો વાવે છે, જે ફરીથી એજન્સીની દેખરેખ હેઠળ રહે છે. આ પાકનું અંકુરણ પણ એજન્સીની કડક દેખરેખ હેઠળ ફરી કરવામાં આવે છે અને ફરી એકવાર નકારી કાઢવામાં આવેલા લોટ ખેડૂતો પાસેથી પરત લેવામાં આવતા નથી. મંજૂર કરાયેલ પ્રમાણિત માનકીકૃત બીજોની કાપણી થયા પછી, દરેક લોટના નમૂનાઓનું આલમ બાગ (લખનઉ), કાનપુર, રુદ્રપુર (ઉધમ સિંહ નગર) સ્થિત બીજ પ્રમાણન એજન્સીની પ્રયોગશાળાઓમાં પરીક્ષણ કરવામાં આવે છે અને જતન માટે આ લોટોનું ધૂમ્રીકરણ કરવામાં આવે છે. નકારી કાઢવામાં આવેલા લોટો તથા પ્રક્રિયા દરમિયાન થયેલ નુકસાન ફાઉન્ડેશન બીજો નિર્ધારિત માપદંડોને અનુરૂપ હોવાનું પ્રમાણિત થયા પછી જ ખેડૂતોને પરત કરવામાં આવે છે, અને પેકિંગના સમયે આ લોટોને કીટનાશકો (સેલ ફોસ, કિપક ફોસ) અને જંતુનાશકો (થિરમ અને બારાસ્ટિન) દ્વારા ઉપચાર માટે આધીન કરવામાં આવે છે.

(૩) ૭. પ્રથમ પ્રતિવાદીનો આ મામલો છે કે થેલાં પર ઝેર તરીકે નિશાની કરવામાં આવે છે અને તે બાદ તેનું બજારીકરણ કરવામાં આવે છે. સમગ્ર ઉત્પાદન અને કામગીરીનું નિરીક્ષણ બીજ પ્રમાણન એજન્સી દ્વારા કરવામાં આવે છે. એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે જ્યાં સુધી બીજનું પ્રમાણન ન થાય ત્યાં સુધી તે ખેડૂતની મિલ્કત તરીકે જ રહે છે, જે ખેડૂત ફાઉન્ડેશન સીડ વિતરણ ફોર્મ પર આવા કરાર માટે સંમત થાય છે. ઈ.સ. ૧૯૮૮માં, બજાર સમિતિએ પ્રમાણિત બીજ સાથે

સંકળાયેલી કંપનીઓને નોટિસો જારી કરી હતી. આ નોટિસોને પડકારવામાં આવી હતી અને વિવાદ બાદ, વડી અદાલતે રિટ અરજી મંજૂર કરીને એવું ઠરાવ્યું હતું કે પ્રમાણિત બીજ નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉત્પાદન નથી અને મંડી સમિતિ દ્વારા જારી કરેલી નોટિસો રદ કરવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત ચુકાદાને મંડી સમિતિએ દીવાની અપીલ ક્રમાંક ૧૦૬-૧૧૦ / ૧૯૯૦ માં પડકાર્યો હતો. આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિ. રાજસ્થાન એગ્રીકલ્ચરલ ઈનપુટ ડીલર્સ એસોસિએશન, (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદા પર આધાર રાખીને દીવાની અપીલો ફગાવી દીધી હતી. ઉપરોક્ત ચુકાદાના આધારે, બધી બાકી રહેલી રિટ અરજીઓનો પણ પ્રમાણિત બીજના વેપારીઓના પક્ષમાં નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો. તેમ છતાં, તા. ૧૫.૧૦.૧૯૯૭ ની નોટિસ દ્વારા, મંડી સમિતિએ પ્રથમ પ્રતિવાદીને બીજ પર બજાર ફી જમા કરાવવા નિર્દેશ કર્યો હતો. પ્રથમ પ્રતિવાદીએ બીજ પ્રમાણન એજન્સી દ્વારા જારી કરાયેલા પ્રમાણપત્રો તથા અન્ય સંબંધિત દસ્તાવેજો જોડીને વિગતવાર જવાબ રજૂ કર્યો હતો. પ્રથમ પ્રતિવાદીએ એ પણ રજૂ કર્યું હતું કે તેઓ અનાજ અથવા ઘઉં ંની વેચાણ-ખરીદીના વ્યવહારમાં નથી, પરંતુ માત્ર પ્રમાણિત બીજનો જ વ્યવહાર કરે છે અને તેમના દ્વારા સંગ્રહિત જથ્થો ઘઉં ંનો નહોતો, પરંતુ ચુ.પી. બીજ પ્રમાણન એજન્સીના નિરીક્ષણ હેઠળ ઘઉં ંના પ્રમાણિત બીજનો હતો. અપીલકર્તાઓએ પ્રથમ પ્રતિવાદીની રજૂઆત નામંજૂર કરીને તેમને બજાર ફી ચૂકવવા નિર્દેશ કર્યો હતો. પ્રથમ પ્રતિવાદીએ ઉપરોક્ત આદેશને રિટ અરજી ક્રમાંક ૧૦૯૦ / ૧૯૯૭ દાખલ કરીને પડકાર્યો હતો. ફરીથી તા. ૧૧.૮.૧૯૯૮ ની અધિસૂચના દ્વારા, પ્રથમ પ્રતિવાદીને વર્ષ ૧૯૯૭-૧૯૯૮ માટે ઘઉં ંની વેચાણ-ખરીદી અંગે માહિતી રજૂ

કરવાની આવશ્યકતા રાખવામાં આવી હતી. આ અદાલતે નિર્ધારિત કરેલા કાયદાના વિરુદ્ધ માંગણીઓનો વિરોધ કરતાં જવાબ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. આ માંગણીઓથી વ્યથિત થઈ, પ્રથમ પ્રતિવાદીએ તા. ૨૨.૯.૧૯૯૮ ના આદેશ વિરુદ્ધ રિટ અરજી ક્રમાંક ૩૨૭૪૦ / ૧૯૯૮ દાખલ કરી હતી. રિટ અરજીનો નિપટારો અહીંના પ્રથમ પ્રતિવાદીને નવી રજૂઆત દાખલ કરવાની દિશા સાથે કરવામાં આવ્યો હતો. ઉપરોક્ત આદેશના અનુસંધાનમાં, પ્રથમ પ્રતિવાદીએ તા. ૧૫.૨.૧૯૯૯ ની વિગતવાર રજૂઆત દાખલ કરી હતી. આ રજૂઆત અપીલકર્તાઓએ તા. ૧૨.૩.૧૯૯૯ ના રોજ નામંજૂર કરી હતી અને બજાર ફીની ચુકવણી માટે માંગ કરવામાં આવી હતી, જેને અહીંના પ્રથમ પ્રતિવાદીએ હાલની રિટ અરજી ક્રમાંક ૧૭૮૭૭ / ૧૯૯૯ દાખલ કરીને ફરી પડકાર્યો હતો, જે વડી અદાલતે તા. ૨૫.૮.૧૯૯૯ ના રોજ મંજૂર કરી હતી.

૪. ઉક્ત વડી અદાલતના ચુકાદા વિરુદ્ધ, ઉપરોક્ત અપીલ વિશેષ અનુમતિ અરજિના માર્ગે દાખલ કરવામાં આવી છે.

૫. હાલની અપીલમાં કાયદાના નીચેના પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે:

(૧) કૃષિ ઉત્પાદન માંડી સમિતિ અધિનિયમ, ૧૯૬૪ ની કલમ ૨(એ) અને ૧૭(૩)(બી) નો સાચો વ્યાપ અને પરિધિ શું છે—

(૨) શું બીજ પ્રક્રિયા એકમ દ્વારા ઘઉંને રાસાયણિક રીતે ઉપચાર કરીને તેને પ્રમાણિત બીજમાં પ્રક્રિયા કરીને રૂપાંતરિત કરવા માટે કરવામાં આવેલી ખરીદી પર

બજાર ફી વસૂલ કરી શકાય કે નહીં—

(૩) ઘઉંને રાસાયણિક રીતે પ્રક્રિયા કરીને પ્રમાણિત બીજમાં પરિવર્તિત કરવામાં આવે તે પહેલાં ઘઉં અને ઘઉંના બીજ વચ્ચે કોઈ ફરક છે કે નહીં, અને શું તેનાથી તે માનવ ઉપભોગ માટે અયોગ્ય બની જાય છે—

(૪) શું અનાજના તેવા બીજને, જે પોતે જ બીજ તરીકે ઉપયોગમાં લઈ શકાય, અધિસૂચિત કરવું આવશ્યક છે કે કેમ, જ્યારે વિધાનમંડળનો હેતુ માત્ર તેવા બીજોને અધિસૂચિત કરવાનો હતો, જે ઉપજથી સ્વતંત્ર રીતે ભિન્ન હોય—

૬. ઉપરોક્ત દલીલોના આધારે, અમે અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાકેશ દ્વિવેદી તથા વિવાદકારી પ્રતિવાદી તરફથી વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી દુષ્યંત એ. દવેની દલીલો સાંભળી.

૭. અહીં અપીલકર્તાઓ દ્વારા/ રિટ અરજીમાં પ્રતિવાદીઓ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે પ્રથમ પ્રતિવાદી ઘઉં ખરીદ્યા પછી, તે જીવાતનાશકો અને અન્ય રસાયણોનો ઉપયોગ કરીને તેને બીજમાં રૂપાંતરિત કરે છે અને ત્યારબાદ વેચાણ ઘઉંના બીજ તરીકે કરવામાં આવ્યું હતું અને આ વ્યવહારમાં મંડી સમિતિ બજાર ફી માંગતી નથી. વધુમાં એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે આ અદાલતનો રાજ્ય રાજસ્થાન વિ. રાજસ્થાન કૃષિ ઇનપુટ ડીલર્સ એસોસિયેશન (ઉપરોક્ત) મામલામાં આવેલ નિર્ણય પ્રથમ પ્રતિવાદીના કેસમાં લાગુ પડતો નથી અને અહીં પ્રથમ પ્રતિવાદી જે ખરીદે છે તે મૂળતઃ ઘઉં જ છે અને ઘઉંનો સમગ્ર વ્યવહાર મંડી સમિતિ, પીલિભીતના બજાર

ક્ષેત્રની અંદર થાય છે અને તેથી બજાર ફીની ચૂકવણીને આધીન છે. વધુમાં એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે પ્રથમ પ્રતિવાદી-કંપની પ્રમાણિત બીજોના ઉત્પાદનના વ્યવસાયમાં સંકળાયેલી છે, પરંતુ તે હેતુ માટે તે નિયમિત રીતે બીજ તૈયાર કરવા ઘઉં અને અન્ય જથ્થાબંધ માલસામાન ખરીદે છે અને આ વ્યવહારો પર પ્રથમ પ્રતિવાદી બજાર ફી ચૂકવવા માટે જવાબદાર છે. સંબંધિત દલીલો તરફ વળતા પહેલાં, અધિનિયમની કલમ ૧૭(૩) ની ઉપકલમો (એ) અને (બી)નું પુનરાવર્તન કરવું ઉપયોગી રહેશે, જે નીચે મુજબ વાંચાય છે:

"(૩) આદાય કરવો અને વસૂલ કરવું:

(એ) પરવાનો જારી કરવા અથવા તેના નવીકરણ માટે વિહિત કરવામાં આવે તેવી ફી; અને

(બી) બજાર ફી, જે બજાર વિસ્તારમાં નિર્ધારિત કૃષિ ઉપજના વેચાણના વ્યવહારો પર રાજ્ય સરકાર સૂચના દ્વારા નિર્ધારિત કરે તેવી દરે, જે તેવી વેચાયેલી કૃષિ ઉપજના મૂલ્યના એક ટકાથી ઓછી નહીં અને અઢી ટકાથી વધુ નહીં હોય, ચૂકવવાની રહેશે, તેમજ વિકાસ ઉપકર, જે આવા વેચાણના વ્યવહારો પર તેવી વેચાયેલી કૃષિ ઉપજના મૂલ્યના અડધા ટકાના દરે ચૂકવવાનો રહેશે, અને આવી ફી અથવા વિકાસ ઉપકર નીચે મુજબ વસૂલ કરવામાં આવશે:—

(૧) જો ઉત્પાદન કમિશન એજન્ટ મારફતે વેચવામાં આવે, તો કમિશન એજન્ટ ખરીદદારમાંથી બજાર ફી અને વિકાસ ઉપકર વસૂલ કરી શકશે અને તે જ રકમ

સમિતિને ચૂકવવા માટે જવાબદાર રહેશે;

(૨) જો ઉત્પાદન ઉત્પાદક પાસેથી વેપારી દ્વારા સીધું ખરીદવામાં આવે, તો વેપારી સમિતિને બજાર ફી અને વિકાસ ઉપકર ચૂકવવા માટે જવાબદાર રહેશે;

(૩) જો કૃષિઉત્પાદન એક વેપારી દ્વારા બીજા વેપારી પાસેથી ખરીદવામાં આવે, તો ઉત્પાદન વેચનાર વેપારી ખરીદદારમાંથી તે વસૂલ કરી શકશે અને બજાર ફી તથા વિકાસ સેસ સમિતિને ચૂકવવા માટે જવાબદાર રહેશે: પરંતુ શરતે કે, કોઈપણ અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા, હુકમનામા અથવા આદેશમાં વિરુદ્ધમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, ઉત્પાદન વેચનાર વેપારી ૧૨ જૂન, ૧૯૭૩ થી અમલમાં આવે તે રીતે બજાર ફી સમિતિને ચૂકવવા માટે જવાબદાર રહેશે અને હંમેશા જવાબદાર રહ્યો હોવાનું માનવામાં આવશે, અને તેણે તે ખરીદદારમાંથી વસૂલ કર્યું નથી તે આધાર પર તેને આવી જવાબદારીમાંથી મુક્ત ગણવામાં આવશે નહીં:

આગળની શરતે કે, ઉત્પાદન વેચનાર વેપારી તેણે વિકાસ સેસ ખરીદદારમાંથી વસૂલ કર્યું નથી તે આધાર પર વિકાસ સેસ ચૂકવવાની જવાબદારીમાંથી મુક્ત ગણવામાં આવશે નહીં;

(૪) એવી ઉપજના વેચાણના અન્ય કોઈપણ કિસ્સામાં, ખરીદદાર સમિતિને બજારફી અને વિકાસ ઉપકર ચૂકવવા માટે જવાબદાર રહેશે: શરતે કે, કોઈ નિર્ધારિત કૃષિ ઉપજના ચીલ્હર વેચાણ પર, જ્યાં એવું વેચાણ ગ્રાહકને માત્ર તેના ઘરેલુ

વપરાશ માટે કરવામાં આવે છે, ત્યાં કોઈ બજારફી અથવા વિકાસ ઉપકર લાદવામાં આવશે નહિ કે વસૂલ કરવામાં આવશે નહિ: વધુમાં શરતે કે, આ અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, સમિતિ લાયસન્સ પ્રાપ્ત કરનાર કમિશન એજન્ટ, વેપારી અથવા ખરીદદાર, જે કિસ્સો હોય તે મુજબ, તેની પસંદગીના આધારે, આવી નિર્ધારિત કૃષિ ઉપજ બાબતે એક કૃષિ વર્ષ માટે તેના દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર બજારફી અથવા વિકાસ ઉપકરની રકમના બદલે, રાજ્ય સરકાર ગજેટમાં પ્રસિદ્ધ આદેશ દ્વારા જે સમયગાળા માટે, જે શરતો પર અને જે રીતે નિર્ધારિત કરે તે મુજબ, એકમુષ્ટ રકમ સ્વીકારી શકશે: તેમજ શરતે કે, નિર્ધારિત કૃષિ ઉપજના વેચાણના એવા વ્યવહારો પર, જેના સંબંધમાં કોઈ બજાર વિસ્તારમાં બજારફી અથવા વિકાસ ઉપકર લાદવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં ફરીથી બજારફી અથવા વિકાસ ઉપકર લાદવામાં આવશે નહિ, જો વેપારી નિર્ધારિત નમૂના અને રીતમાં એવી ઘોષણા અથવા પ્રમાણપત્ર રજૂ કરે કે આવી નિર્ધારિત કૃષિ ઉપજ પર બજારફી અથવા વિકાસ ઉપકર અગાઉથી જ અન્ય કોઈ બજાર વિસ્તારમાં લાદવામાં આવ્યો છે."

૮. અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાકેશ દ્વિવેદીએ રજૂ કર્યું કે પ્રથમ પ્રતિવાદી ખરીદદાર/વેપારી હોવાને કારણે અધિનિયમની કલમ ૧૭(૩) હેઠળ બજાર ફી ચૂકવવા માટે જવાબદાર છે અને પ્રતિવાદીનો એવો દાવો કે તેઓ ઘઉંનું વેચાણ કરે છે અને સમગ્ર વ્યવહાર મંડી સમિતિના બજાર વિસ્તારમાં ઘઉંનો જ છે, તે સ્વીકારવામાં આવી શકે નહિ.

૯. અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાકેશ દ્વિવેદીએ દલીલ કરી હતી કે આ અદાલત દ્વારા સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિ. માંગી લાલ પિંડવાલ મામલામાં સુનાવણી સમયે આ અદાલતના ધ્યાન પર આ બાબત લાવી શકાયી નહોતી કે વિધાનમંડળનો આશય માત્ર એવા બીજોને જ અધિસૂચિત કરવાનો હતો, જે તેની ઉપજથી ભિન્ન હોય, અને કૃષિ ઉપજની વ્યાખ્યા એટલી વ્યાપક હોવાથી ધાન્યના બીજો તે પ્રવેશમાં સામેલ થાય છે અને તેથી તેમને અલગથી અધિસૂચિત કરવાની કોઈ જરૂરિયાત નહોતી, કારણ કે બાજરો અને બાજરાના બીજમાં કોઈ ફરક નથી. વધુમાં એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ઉપરોક્ત ચુકાદામાં આ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે કીટનાશકો ઉમેરીને બાજરા પર રસાયણિક પ્રક્રિયા કર્યા પછી તૈયાર કરવામાં આવેલા બીજોના વેચાણ અને ખરીદી પર બજાર ફી વસૂલ કરી શકાતી નથી, કારણ કે તે માનવ ઉપભોગ માટે વાપરી શકાતા નથી અને ધાન્ય તરીકે રહેતા નથી. તેથી, એ સ્પષ્ટ છે કે રસાયણિક પ્રક્રિયા પહેલાં બાજરો કૃષિ ઉપજ તરીકે જ રહે છે અને તેના વેચાણ તથા ખરીદી પર બજાર ફી લાદવામાં આવે છે. આગળ દલીલ કરતા અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે એવો વાદ કર્યો કે વડી અદાલત આ બાબતની મૂલવણી કરવામાં નિષ્ફળ ગઈ કે ધાન્ય પોતે જ બીજ છે અને તેથી તેને અલગથી અધિસૂચિત કરવામાં આવ્યું નથી, કારણ કે ઘઉં અને ઘઉંના બીજ વચ્ચે કોઈ ભેદ નથી અને ઘઉંમાં તેનું બીજ પણ સમાયેલ છે. અન્યથા પણ, અપીલકર્તા બજાર ફી ઘઉં પર વસૂલ કરે છે, પ્રથમ પ્રતિવાદીએ ઉત્પાદિત કરેલા તેના પ્રમાણિત બીજ પર નહીં. પોતાની દલીલો પૂર્ણ કરતાં વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે પ્રથમ પ્રતિવાદી દ્વારા ખરીદાયેલ ઘઉં ન તો રસાયણિક રીતે

પ્રક્રિયાગ્રસ્ત છે અને ન તો માનવ ઉપભોગ માટે અયોગ્ય છે, અને તેથી બજાર ફી યોગ્ય રીતે લાદવામાં આવી હતી.

૧૦. તેના વિરુદ્ધ, પ્રથમ પ્રતિવાદી તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી દુષ્યંત એ. દવે એ રજૂ કર્યું કે પ્રતિવાદી ખાદ્ય અન્નધાન્ય અથવા ઘઉંની વેચાણ-ખરીદીનો વ્યવહાર કરતો નથી, પરંતુ માત્ર પ્રમાણિત બીજોના વ્યવહારમાં છે અને તેઓ દ્વારા સંગ્રહિત જથ્થો ઘઉંનો નહોતો, પરંતુ ઘઉંના પ્રમાણિત બીજોનો હતો. આગળ એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે પ્રથમ પ્રતિવાદી કૃષિ યુનિવર્સિટીઓ પાસેથી બ્રીડર બીજ ખરીદે છે અને ઘઉંના બીજોને અધિનિયમની અનુસૂચિમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યા નથી. વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી કે પ્રથમ પ્રતિવાદી ખેડૂતો પાસેથી માત્ર માનકીકૃત અને પ્રમાણિત બીજ જ સ્વીકારે છે અને અપર્યાપ્ત કદના, અતિરિક્ત કદના તથા બીજ પ્રમાણપત્ર એજન્સી દ્વારા અયોગ્ય ગણાયેલા બીજો ખેડૂતોને પરત કરવામાં આવે છે અને આ રીતે ખરીદાયેલા પ્રમાણિત બીજોને ત્યારબાદ પ્રોસેસિંગ પ્લાન્ટ ખાતે રાસાયણિક રીતે પ્રક્રિયાકૃત કરવામાં આવે છે અને તેથી આવા પ્રમાણિત બીજો, રાસાયણિક પ્રક્રિયા પહેલાં હોય કે પછી, “ઘઉં” શબ્દની વ્યાખ્યામાં આવતાં નથી અને તેમના ખરીદદારો બજાર ફી માટે જવાબદાર નથી.

૧૧. સુનાવણીના સમયે, પ્રથમ પ્રતિવાદી દ્વારા રજૂ કરાયેલ બીજ ઉત્પાદનની પદ્ધતિ અને પ્રક્રિયા અંગેની નોંધ તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું. નોંધમાં રજૂ કરાયેલ ઉત્પાદનનો સિદ્ધાંત અને પદ્ધતિ નીચે મુજબ છે:—

"૧. બીજ ઉત્પાદનના કારણો: સર્વ ઉચ્ચ ઉપજ આપતાં બીજ વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા બીજોમાં રહેલા જીનોની રચનામાં ફેરફાર કરીને તૈયાર કરવામાં આવે છે જેથી તે બીજ ઉચ્ચ ઉપજ આપે. તેમ છતાં, પ્રકૃતિની શક્તિમાં સમયગાળા દરમિયાન બીજોમાં ફેરફાર થવાની પ્રવૃત્તિ રહેલી હોય છે અને તેથી વર્ષે વર્ષે શુદ્ધ બીજનું ઉત્પાદન કરવું આવશ્યક બને છે.

(૨) બીજના વ્યવસાયને નિયંત્રિત કરતા કાયદાઓ:

(૨) ૧ બીજ ઉદ્યોગનું ઉત્પાદન અને વેચાણ, બીજ અધિનિયમ, ૧૯૬૬ તથા નિયમો અને બીજ નિયંત્રણ આદેશ, ૧૯૮૩ હેઠળ નિયમિત કરવામાં આવે છે. બીજ અધિનિયમ હેઠળ, સરકારે રાજ્ય બીજ પ્રમાણન એજન્સીઓની રચના કરી છે, જે બીજોને પ્રમાણિત કરવા અને તેમના ઉત્પાદન તથા વેચાણ પર દેખરેખ રાખવા માટે જવાબદાર છે.

(૨) ૨ "ભારતીય લઘુત્તમ બીજ ધોરણો" દરેક એવી પાક માટે, જેનું પ્રમાણન કરી શકાય, જરૂરી લઘુત્તમ બીજ ધોરણ નિર્ધારિત કરે છે.

(૩) બીજ ઉત્પાદનની પદ્ધતિ:

(૩) ૧ કંપની કૃષિ યુનિવર્સિટીઓ પાસેથી બ્રીડર બીજ ખરીદે છે અને ત્યારબાદ તેની આગળની અવસ્થા, એટલે કે ફાઉન્ડેશન બીજ, ઉત્પન્ન કરે છે. આ ફાઉન્ડેશન બીજ પ્રમાણિત બીજ તરીકે વધુ ઉત્પાદન માટે કરાર આધારિત ખેડૂતોને આપવામાં આવે છે. આ પ્રમાણિત બીજ વેપાર માટે વેચવામાં આવે છે અને ત્યારપછી ખેડૂતોને

વેચવામાં આવે છે. ફાઉન્ડેશન બીજ બ્રીડર બીજનું સંતાન છે અને પ્રમાણિત બીજ ફાઉન્ડેશન બીજનું સંતાન છે.

(જ) રજૂઆતની પ્રક્રિયા:

(જ) ૧ યુનિવર્સિટીઓ પાસેથી પ્રજનક બીજોની ખરીદી. (નિયમ ૧૪(એ))

(જ) ૨ પ્રજનક બીજમાંથી આધારભૂત બીજનું વર્ગીકરણ. (નિયમ ૧૪(એ))

(જ) કરાર આધારિત ખેડુતોને પાયાનું બીજ આપવું. (નિયમ ૧૪(સી))

(જ) જ. રાજ્ય બીજ પ્રમાણન એજન્સી સાથે કરાર આધારિત ખેડુતોનું નોંધણીકરણ અને એજન્સીને નોંધણી તથા નિરીક્ષણ શુલ્કની ચુકવણી. (નિયમ ૬(ડી) અને પ્રારૂપ ૧)

(જ) ૫ કરાર ખેડૂત દ્વારા પોતાના ખેતરમાં પાયાના બીજનું વાવેતર કરવું.

(જ) રાજ્ય બીજ પ્રમાણપત્ર એજન્સીના નિરીક્ષક દ્વારા પાકની વૃદ્ધિ દરમિયાન ખેડૂતના ખેતરનું ઓછામાં ઓછી બે વખત નિરીક્ષણ. (નિયમ ૬(કે))

(જ) ૭ રાજ્ય બીજ પ્રમાણન એજન્સી દ્વારા અંતિમ ક્ષેત્ર અહેવાલ રજૂ કરવો, જેમાં નિરીક્ષક જણાવે છે કે પાક ધોરણોને પૂર્ણ કરે છે કે નહીં, અથવા જો તે ધોરણોને પૂર્ણ ન કરતો હોય તો તે પાકને નામંજૂર કરવો. અંતિમ ક્ષેત્ર અહેવાલમાં દરેક ખેતર અને ખેડૂતના ઉત્પાદનની અંદાજિત માત્રા પણ દર્શાવવામાં આવે છે, જે કંપની

ખરીદી શકે છે (નિયમ ૬(કે) અને ૨૩(ઈ))

(જ) ૮ જો ખેડૂતોનો બીજ પાક રાજ્ય બીજ પ્રમાણપત્ર એજન્સીના નિરીક્ષક દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલા અંતિમ ક્ષેત્ર અહેવાલમાં સંતોષકારક હોવાનું જણાયું હોય અને તે પ્રમાણે દર્શાવવામાં આવ્યું હોય, તો કંપની તેને ખરીદી લે છે અને તે બીજ કંપનીના ગોડાઉનમાં સંગ્રહિત કરવામાં આવે છે.

(જ) ૯ ત્યારબાદ બીજનું રાજ્ય બીજ પ્રમાણન એજન્સીના એક નિરીક્ષકની દેખરેખ હેઠળ પ્રક્રિયાકરણ કરવામાં આવે છે, જે નમૂનાઓ લે છે અને તેને સરકારી બીજ પરીક્ષણ પ્રયોગશાળામાં મોકલે છે. (નિયમ ૬(જી) અને ૬(ઈ))

(જ) ૧૦ પરીક્ષણ કર્યા બાદ સરકારી બીજ પરીક્ષણ પ્રયોગશાળા એવો અહેવાલ આપે છે, જે દર્શાવે છે કે બીજ અથવા તો "લઘુત્તમ બીજ ધોરણો"ને પૂર્ણ કરે છે અથવા તો તે એમ કરતું નથી. (નિયમ ૨૧(૩))

(જ) ૧૧ જો બીજ "લઘુત્તમ બીજ ધોરણો" પૂર્ણ કરતું હોય, તો રાજ્ય બીજ પ્રમાણપત્ર એજન્સીના નિરીક્ષકની દેખરેખ હેઠળ બીજોની રાસાયણિક સારવાર અને થેલીબંધી કરવામાં આવે છે. (નિયમ ૧૭અ)

(જ) ૧૨ બીજને થેલીમાં મૂક્યા પછી, બીજ પ્રમાણન એજન્સીના નિરીક્ષક દ્વારા દરેક થેલીને સીલ કરવામાં આવશે અને ટેગ લગાવવામાં આવશે, અને આ બીજ તથા થેલીને પ્રમાણિત બીજ કહેવાય છે, જે બજારમાં જાય છે. (નિયમ ૧૭ ર)

(જ) ૧૩ બીજ નિરીક્ષક કંપનીને એ બાબતનું પ્રમાણપત્ર પણ આપશે કે બીજ "લઘુત્તમ બીજ ધોરણો" કરતાં ઉપરનું હોવાનું જણાયું છે અને રાજ્ય બીજ પ્રમાણન એજન્સી દ્વારા તે રીતે પ્રમાણિત કરવામાં આવ્યું છે. (નિયમ ૧૭)"

૧૨. સંદર્ભ ક્રમાંક ૩૩૭૪/૧૨-૫-૨૦૦૧-૬૦૦(૮૮)/૯૩ તા. ૭મી જાન્યુઆરી, ૨૦૦૨નો ઉત્તર પ્રદેશ સરકારના સચિવ દ્વારા માંડી પરિષદ, ઉત્તર પ્રદેશ, લખનૌના નિયામકને મોકલાયેલ એક પત્ર અંગ્રેજી અનુવાદ અને હિન્દી આવૃત્તિ સાથે અમારી અવલોકનાર્થે અમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. પત્રનો અંગ્રેજી અનુવાદ નીચે મુજબ છે:

સંખ્યા ૩૩૭૪/૧૨-૫-૨૦૦૧-૬૦૦(૮૮)/૯૩ માથી : ડો. નસીમ જેડી, સચિવ, યુ.પી. સરકાર ને નિર્દેશક માંડી પરિષદ યુ.પી. લખનૌ. કૃષિ અનુભવગ - ૫ લખનૌ. તારીખ ૦૭ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૨

વિષય:- વેપાર કર વિભાગ દ્વારા પ્રમાણિત બીજોને મુક્તિ આપવામાં આવવી અને તે અનુસાર માંડી પરિષદ દ્વારા પ્રમાણિત બીજોને માંડી કરમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવવી.

મહાશય,

તા. ૧૩.૦૮.૨૦૦૧ના આપના પત્રના સંદર્ભમાં, ઉપરોક્ત વિષય ક્રમાંક વી.પી/એમ.એસએચ/૭૬૦/ટી.સી.૨ ખંડ/૮૬-૨૦૦૧-૧૨૨૦ બાબતે, મને આપને જાણ કરવા આદેશિત કરવામાં આવ્યું છે કે વિવિધ પાકોના પ્રમાણિત બીજનું

ઉત્પાદન ખેડૂતો મારફતે કરાવવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ આ બીજ નિઃપ્રમાણિત સ્વરૂપે નિગમ દ્વારા ખરીદવામાં આવે છે, જેના અનુસંધાને તે પ્રમાણન પ્રક્રિયાઓ અને રસાયણિક ઉપચારમાંથી પસાર થાય છે, અને અંતે પ્રમાણિત બીજ તૈયાર થાય છે.

આથી, કૃપા કરીને નોંધ લો કે પ્રમાણિત બીજોના ઉત્પાદન માટે, કાચા અપ્રમાણિત બીજોની ખરીદી પર કોઈ મંડી કરની જવાબદારી રહેશે નહીં. કૃપા કરીને આ નિર્ણયનો અમલ કરાવવા તાત્કાલિક અને યોગ્ય કાર્યવાહી સુનિશ્ચિત કરો. (ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

આપનો વિશ્વાસુ' હસ્તાક્ષર/ – (ડૉ. નસીમ જેડી) સચિવ

૧૩. ઉક્ત પત્રના વાચનથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે, કાચા અપ્રમાણિત બીજોની ખરીદી પર પ્રમાણિત બીજોના ઉત્પાદન અંગે કોઈ મંડી કરની જવાબદારી રહેશે નહીં.

૧૪. પક્ષકારો તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે અમારી નોંધને સીક્સ એક્ટ, ૧૯૬૬ (૧૯૬૬ નો અધિનિયમ ક્રમાંક ૫૪) તથા સીક્સ રૂલ્સ, ૧૯૬૮ (આગળ “નિયમો” તરીકે ઉલ્લેખિત) ની સંબંધિત જોગવાઈઓ તરફ પણ દોરી હતી. અમે અધિનિયમની અનુસૂચિ (કલમો ૨(એ) અને ૪-એ) નું પણ અવલોકન કર્યું છે, જેમાં શીર્ષક એ- કૃષિ હેઠળ, ઉપશીર્ષક અનાજમાં ઘઉંને વસ્તુ ક્રમાંક ૧ તરીકે સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ઉદ્દેશો અને કારણોના નિવેદનમાં એવો

ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો છે કે દેશમાં કૃષિ ઉત્પાદન વધારવાના હિતમાં, કૃષિ, જેમાં બાગાયતનો પણ સમાવેશ થાય છે, તે હેતુઓ માટે વેચવામાં આવતા અમુક બીજોની, જેમ કે અન્નપાકોના બીજ, કપાસના બીજ વગેરેની ગુણવત્તાનું નિયમન કરવું જરૂરી માનવામાં આવે છે.

૧૫. અધિનિયમની કલમ ૨ માં "કૃષિ ઉત્પાદન", "પ્રમાણન એજન્સી" અને "બીજ" વગેરેની વ્યાખ્યાઓ વિશે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. કલમ ૨(૧૧) માં "બીજ" ની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે, જેનો અર્થ વાવણી અથવા રોપણી માટે ઉપયોગમાં લેવાતા નીચેના પૈકીના કોઈપણ વર્ગના બીજ એવો થાય છે –'

(૧) ખાદ્ય પાકોના બીજ, જેમાં ખાદ્ય તેલીબિયાંના બીજ તેમજ ફળો અને શાકભાજીના બીજનો સમાવેશ થાય છે;

(૨) કપાસના બીજ;

(૩) પશુચારા માટેના બીજ;

(૪) શણના બીજ, અને તેમાં ખેતરપાકો અથવા ઢોરચારા માટેના રોપાં, કંદો, ગાંઠકંદો, કંદમૂળ, મૂળો, કલમો, તમામ પ્રકારના કલમબંધ છોડ તથા અન્ય વનસ્પતિજન્ય રીતે પ્રસારિત સામગ્રીનો સમાવેશ થાય છે;

૧૬. અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ, કેન્દ્રીય સરકારને આ અધિનિયમના વહીવટમાંથી ઊભા થતા વિષયો અંગે કેન્દ્રીય સરકાર અને રાજ્ય સરકારોને સલાહ

આપવા તથા આ અધિનિયમ દ્વારા અથવા તેના હેઠળ સોંપવામાં આવેલા અન્ય કાર્યો બજાવવા માટે “સેન્ટ્રલ સીડ કમિટી” નામની સમિતિ રચવાનો અધિકાર છે. કલમ ૪, આ અધિનિયમ દ્વારા અથવા તેના હેઠળ સેન્ટ્રલ સીડ લેબોરેટરીને સોંપવામાં આવેલા કાર્યો બજાવવા માટે કેન્દ્રીય સરકારને સેન્ટ્રલ સીડ લેબોરેટરી સ્થાપવા અથવા કોઈપણ બીજા પ્રયોગશાળાને સેન્ટ્રલ સીડ લેબોરેટરી તરીકે જાહેર કરવાનો અધિકાર વિષે જોગવાઈ કરે છે. અધિનિયમની કલમ ૫, કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા બીજના પ્રકારો અથવા જાતિઓ અંગે સૂચના બહાર પાડવાની સત્તા વિષે છે. અધિનિયમની કલમ ૬, કેન્દ્રીય સરકારની અંકુરણ અને શુદ્ધતા વગેરેની ન્યૂનતમ મર્યાદાઓ નિર્ધારિત કરવાની સત્તા વિષે છે. અધિનિયમની કલમ ૮, પ્રમાણન એજન્સી વિષે છે, જે રાજ્ય સરકાર અથવા કેન્દ્રીય સરકારને રાજ્ય માટે પ્રમાણન એજન્સી સ્થાપવાની સત્તા આપે છે, જેથી આ અધિનિયમ દ્વારા અથવા તેના હેઠળ પ્રમાણન એજન્સીને સોંપાયેલ કાર્યો બજાવી શકાય. કલમ ૯ પ્રમાણન એજન્સી દ્વારા પ્રમાણપત્ર આપવાની પ્રક્રિયા નક્કી કરે છે. કલમ ૨૫ કેન્દ્રીય સરકારને નિયમો બનાવવાની સત્તા વિષે છે.

૧૭. નિયમોનો નિયમ ૨(ઈ) “પ્રમાણિત બીજ”ની વ્યાખ્યા આપે છે. નિયમોનો નિયમ ૨(એફ) હેઠળ “પ્રમાણિત બીજ ઉત્પાદક”ની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. નિયમ ૨(જે) “પ્રક્રિયાકરણ”ની અને ૨(એમ) “ઉપચારિત”ની વ્યાખ્યા આપે છે. કેન્દ્રીય બીજ પ્રયોગશાળાના કાર્યોનો ઉદ્દેશ નિયમોનો નિયમ ૫ હેઠળ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રમાણન એજન્સીના કાર્યો નિયમોનો નિયમ ૬ હેઠળ નિર્ધારિત

કરવામાં આવ્યા છે. નિયમ ૧૫, નિયમ ૮ની ઉપકલમ (૧) હેઠળ પ્રમાણપત્ર મંજૂર કરવા માટે અરજી કરવાની પ્રક્રિયા અંગે છે. બીજા પ્રમાણન કાર્યક્રમ હેઠળ બીજા ઉત્પાદન માટે અરજી માટે પ્રપત્ર ૧ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે. હાલમાં અમને અન્ય નિયમો સાથે કોઈ સંબંધ નથી.

૧૮. અમે અધિનિયમની કલમ ૨(એ) અને કલમ ૧૭(૩) અગાઉથી જ પુનઃઉતારેલી છે. અધિનિયમની કલમ ૧૭(૩) રાજ્ય દ્વારા સૂચિત કરવામાં આવેલા દરે બજાર વિસ્તારમાં નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉપજના વેચાણના વ્યવહારો પર બજાર ફી લાદવાની જોગવાઈ કરે છે. જેમ અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે, તેમ ઘઉં અનુસૂચિમાં 'સીરિયલ્સ' શીર્ષક હેઠળ ક્રમાંક ૧ પર નિર્દિષ્ટ છે. અનુસૂચિનું અવલોકન કરતાં જણાશે કે જ્યાં જ્યાં બીજોને સૂચિત કરવાનો આશય રાખવામાં આવ્યો છે, ત્યાં ત્યાં ખાસ કરીને તેને બીજા તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવ્યા છે. પરંતુ ઘઉંના મામલે, અનુસૂચિ ઘઉંના બીજા માટે જોગવાઈ કરતી નથી અથવા તેને સૂચિત કરતી નથી અને તેથી ઘઉંના બીજા અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ નથી અને પરિણામે તે કૃષિ ઉપજની વ્યાખ્યાના આવરણમાં આવતા નથી. અમે સીફ્સ એક્ટ, ૧૯૬૬ અને સીફ્સ રૂલ્સ, ૧૯૬૮ ઘડવાના હેતુઓ અને કારણોનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે. જેમ અગાઉ જોવામાં આવ્યું છે, તેમ સીફ્સ રૂલ્સ, ૧૯૬૮એ સીડ સર્ટિફિકેશન એજન્સી હેઠળ બીજના ઉત્પાદન, પ્રક્રિયા અને પ્રમાણન બાબતે વિગતવાર જોગવાઈઓ કરી છે. કેન્દ્રીય સરકારે બીજોની હિલચાલને મુક્તિ આપવા માટે અને આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ફૂડગ્રેન્સ મૂવમેન્ટ

રિસ્ટ્રિક્શન (એક્ઝેમ્પ્શન ઓફ સીડ્સ) ઓર્ડર્સ, ૧૯૭૦ અને સીડ્સ કન્ટ્રોલ ઓર્ડર, ૧૯૮૩ ઘડ્યા છે. અધિનિયમની કલમ ૪(૧)(એ) હેઠળ ૧૯.૮.૧૯૭૦ના રોજ જારી કરાયેલ મુક્તિ સૂચના (પરિશિષ્ટ સીએ ૩) દ્વારા બીજોને વેચાણવેરામાંથી પણ મુક્તિ આપવામાં આવી છે.

૧૯. અમે નોંધણી પ્રમાણપત્રમાં સમાવિષ્ટ આવશ્યક શરતોનો અગાઉથી જ ઉલ્લેખ કર્યો છે. નોંધણી પ્રમાણપત્રમાં સમાવિષ્ટ આવશ્યક શરતોમાંથી એક એવી છે કે પ્રમાણપત્રધારક પ્રમાણિત બીજોના વેચાણના ધંધા સિવાય અન્નધાન્યના વ્યવહાર જેવો કોઈપણ અન્ય ધંધો ચલાવશે નહીં. આવા પ્રમાણપત્રની શરતો અને નિયમો અનુસાર, પ્રથમ પ્રતિવાદી પ્રમાણિત બીજોના ધંધા સિવાય કોઈપણ અન્ય ધંધો ચલાવતો નથી અને તે બાબત પણ વિવાદાસ્પદ નથી કે પ્રતિવાદી ઘઉં ું સહિત અન્નધાન્યના વ્યવહાર માટે કોઈપણ અન્ય પરવાનો ધરાવતો નથી.

૨૦. શ્રી દુષ્યંત એ. દવે દ્વારા એ દલીલ પણ કરવામાં આવી હતી કે આ અદાલતે ૨૧.૮.૧૯૯૬ના રોજ પુષ્ટિ કરેલા સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિ. રાજસ્થાન એગ્રીકલ્ચર ઇનપુટ ડીલર્સ અસોસિયેશન (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં કાયદાની જાહેરાતનું મૂલવવામાં માર્કેટ કમિટી સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ ગઈ છે. આ આદેશોમાં, બીજોની લેવડદેવડ પર બજાર ફી લાગુ પડતી નથી એવું ધારણ કરવા માટે બે તર્ક અપનાવવામાં આવ્યા હતા, એટલે કે (એ) કૃષિ ઉત્પાદનની વ્યાખ્યામાં અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે અને જ્યાં જ્યાં અનાજવાળા બીજોને અલગ પાડવાનો આશય હતો, ત્યાં તેઓ અનુસૂચિમાં સ્પષ્ટપણે અલગથી

ઉદ્દેશિત જોવા મળે છે, અને જ્યાં અનુસૂચિમાં બીજોને ક્રમવાર વસ્તુમાં ખાસ કરીને સામેલ કરવામાં આવ્યા નથી, ત્યાં આવા બીજ નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉત્પાદન ગણાતા નથી; અને (બી) કોટિંગ કરવાની તથા જીવાતનાશકો, અન્ય રસાયણો અને ઝેરી પદાર્થો લાગુ કરવાની પ્રક્રિયાના પરિણામે તેનો મૂળભૂત સ્વભાવ, એટલે કે મનુષ્ય અથવા પ્રાણીઓ દ્વારા આહાર તરીકે તેનો ઉપયોગ, અપરિવર્તનીય રીતે નષ્ટ થઈ જાય છે અને એવો માલ આહાર ધાન્યથી ભિન્ન છે.

૨૧. રાજ્ય સરકારના નિર્ણયમાં પ્રથમ તર્કનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી અને માત્ર જે માલને રસાયણો વડે ઉપચારિત કરવામાં આવ્યો હોય તેને જ બીજ ગણવામાં આવ્યો છે; અને અમારી દૃષ્ટિએ આવી કાર્યવાહી સ્પષ્ટ અને પ્રત્યક્ષ રીતે ખોટી છે. ધ્યાનમાં લેવાનું છે કે પ્રમાણિત બીજ માટે ખેડુતોને તેની પ્રમાણિતતા થયા પછી જ ભાવ ચૂકવવામાં આવે છે અને આવા બીજનો સમગ્ર જથ્થો રસાયણિક ઉપચારિત કરાયેલ હોવાથી તે પ્રમાણિત બીજ તરીકે એક અલગ માલવસ્તુ બને છે. પ્રથમ પ્રતિવાદીએ ખેડુતો પાસેથી ઘઉં ં ખરીદ્યું હતું તે નકારવામાં આવ્યું હતું, અને ખેડુતો પાસેથી ખરીદાયેલા બીજ અત્યંત ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળા, નિર્ધારિત ધોરણસરના બીજ છે, જેમના દરેકનો ભાવ ઘઉં ંની સરખામણીએ ઘણો ઊંચો હોય છે. તે બજારમાં વેચાતું નથી અને ઘઉં ં તરીકે વેચી પણ શકાતું નથી, અને સમગ્ર જથ્થો પ્રક્રિયા કેન્દ્ર ખાતે રસાયણો સાથે પ્રક્રિયા માટે લેવામાં આવે છે. અમારી દૃષ્ટિએ, વડી અદાલતે પ્રતિવાદી-કંપનીની દલીલનું યોગ્ય રીતે મૂલવણ કરીને તેને સ્વીકારી છે અને રાજ્ય ઓફ રાજસ્થાન વિ./ કૃષિ ઇનપુટ ડીલર્સ એસોસિયેશન

(ઉપરોક્ત) મામલામાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદા પર યોગ્ય રીતે આધાર મૂક્યો છે.

૨૨. પ્રથમ પ્રતિવાદી તરફથી હાજર વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે અમારું ધ્યાન અનુબંધ સીએ ૧૧ તરફ દોર્યું, જે રિટ અરજી ક્રમાંક ૩૨૭૪ ઓફ ૧૯૯૮ માં વડી અદાલતના ચુકાદાનું અનુસરણ કરીને કરવામાં આવેલી રજૂઆત છે. રજૂઆતનો સંબંધિત ભાગ નીચે મુજબ છે:

આ રીતે અમારી વ્યવસાયિક પ્રક્રિયા સ્પષ્ટ કરે છે કે જ્યારે અમે ખેડૂતો પાસેથી બીજ ખરીદીએ છીએ ત્યારે તે હવે સાદું અપ્રક્રિયિત બીજ રહેતું નથી, પરંતુ રાસાયણિક ઉપચાર બાદ તે પ્રમાણિત બીજની શ્રેણીમાં આવે છે. ખરીદીના સમયે આ ઘઉં ું વિશે નક્કી કરવાનું આવશ્યક છે કે ખરીદીના સમયે માલની પ્રકૃતિ શું હતી. માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે મેસર્સ સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન એગ્રીકલ્ચર ઈનપુટ ડીલર એસોસિએશન (એ.આઈ.આર. ૧૯૯૬ ૨૧૭૯) મામલે સ્પીકારેલ નિશ્ચિત દૃષ્ટિકોણ મુજબ, જે બીજ પર રાસાયણિક અને કીટનાશક ઉપચાર કરવામાં આવ્યો હોય તે સંપૂર્ણપણે ભિન્ન માલ ગણાય છે અને મંડી અધિનિયમની અનુસૂચિમાં તેનો સમાવેશ ન હોવાથી તેના પર બજારફી લાગુ પડતી નથી. મંડી અધિનિયમની કલમ ૧૭(૩)(બી)(૨)ની જોગવાઈઓ મુજબ, જો કૃષિ ઉત્પાદન કોઈ વેપારી દ્વારા ઉત્પાદક પાસેથી સીધી રીતે ખરીદવામાં આવે, તો બજારફી ચુકવવાની જવાબદારી વેપારીની રહેશે; પરંતુ વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં સ્પષ્ટ છે કે અમે ખેડૂતો પાસેથી માત્ર પ્રમાણિત બીજ જ ખરીદ્યા છે અને પ્રમાણિત બીજ અનુસૂચિબદ્ધ ઉત્પાદન ન

હોવાથી અમારી સપાટીએ તે પર ફી ભરપાત્ર બનતી નથી. આ જ સંદર્ભમાં, કૃષિ સચિવની અધ્યક્ષતામાં તા. ૧૬.૫.૧૯૯૮ની બેઠકમાં લેવાયેલ નિર્ણય પણ મહત્વનો છે. ઉપરોક્ત બેઠકમાં નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે જો વેપારી રાસાયણિક ઉપચાર પહેલાં અપ્રક્રિયિત બીજ ખરીદે, તો તે સ્થિતિમાં એવા અપ્રક્રિયિત બીજની ખરીદી પર બજારફી ચુકવવાની જવાબદારી વેપારીની રહેશે. પરંતુ વર્તમાન કેસમાં વેપારીએ રાસાયણિક ઉપચાર પહેલાં અપ્રક્રિયિત બીજ ખરીદ્યા નથી; તેથી આવી ખરીદીઓ પર વેપારી ફી માટે જવાબદાર નથી. આ રીતે, તા. ૧૬.૫.૧૯૯૮ની બેઠકમાં કૃષિ સચિવ દ્વારા અપાયેલ નિર્દેશો પણ વેપારીના વલણને સમર્થન આપે છે.

૨૩. વર્ષ ૨૦૦૧ની આંતરકાલીન અરજી ક્રમાંક ૩ પ્રથમ પ્રતિવાદી દ્વારા એ વિનંતિ માટે દાખલ કરવામાં આવી છે કે તા. ૧૯.૧.૨૦૦૦નું, પરિશિષ્ટ-અ તરીકે સંલગ્ન પત્ર, જે પ્રકરણના અંતિમ નિરાકરણ માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે, તેને નોંધમાં લેવામાં આવે. ઉક્ત આંતરકાલીન અરજીને નોંધમાં લેવામાં આવે. ઉક્ત આંતરકાલીન અરજી દ્વારા, પ્રથમ પ્રતિવાદીએ ઉત્તર પ્રદેશ સરકારના પ્રિન્સિપલ સેક્રેટરીએ ઉત્તર પ્રદેશ સરકારના ટ્રેડ ટેક્સ વિભાગના કમિશનરને સંબોધીને લખેલ તા. ૧૯.૧.૨૦૦૦નું પત્ર નોંધમાં મૂકવાની વિનંતિ કરી હતી, જેમાં કરવેરા અધિકારીઓને સૂચનાઓ જારી કરવાની દિશા આપવામાં આવી હતી કે જ્યારે ઉત્પાદકો અથવા વિતરકો, બીજ પ્રમાણન તંત્ર, કેન્દ્રીય બીજ અધિનિયમ, ૧૯૬૬ હેઠળ ઉત્તર પ્રદેશ પ્રમાણન એજન્સીની ટેગ લગાડીને પ્રમાણન પછી સીલબંધ

ડબ્બાઓમાં બીજનું વેચાણ કરે, ત્યારે તેવી પરિસ્થિતિમાં કલમ ૩ એએએએ(જ) હેઠળ ખરીદી કરની કોઈ જવાબદારી ઉપસ્થિત થતી નથી. પરિશિષ્ટ-અ તરીકે નિશાનિત તા. ૧૯.૦૧.૨૦૦૦ના આ સંદેશાવ્યવહારનું અમે અવલોકન કર્યું છે.

૨૪. પ્રથમ પ્રતિવાદી તરફથી હાજર વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રાજ્ય ઑફ રાજસ્થાન વિ./સ. રાજસ્થાન એગ્રીકલ્ચર ઇનપુટ ડીલર્સ એસોસિયેશન (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં આવેલ ચુકાદા પર ભારે નિર્ભરતા રાખી હતી. ઉક્ત મામલામાં, તેનાં પ્રતિવાદીઓએ દાવો કર્યો હતો કે તેઓ બીજોની ખરીદી અને વેચાણના વ્યવસાયમાં, અને ખાસ કરીને બાજરા બીજોના વ્યવસાયમાં, સંકળાયેલા છે. તેમના અનુસાર, રાજસ્થાન કૃષિ ઉપજ બજાર અધિનિયમ, ૧૯૬૧ અને તેની અનુસૂચિ, જેમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા કલમ ૪૦ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને સમયાંતરે સુધારા કરવામાં આવ્યા છે અને જે સત્તા તેને અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉપજની કોઈપણ વસ્તુ ઉમેરવા, સુધારવા અથવા રદ કરવા સક્ષમ બનાવે છે, તેનાં હેતુઓ માટે બીજોને કૃષિ ઉપજ ગણાવી શકાય નહીં. તેમનું કહેવું હતું કે બીજ એક પ્રક્રિયિત વસ્તુ છે અને તેના પર કીટનાશકો, રસાયણો તથા અન્ય ઝેરી પદાર્થોનું આવરણ કરવામાં આવે છે, જેના કારણે ઉપયોગમાં લેવાતા દાણા ખાદ્યઅનાજ તરીકેનો પોતાનો ઉપયોગ અને ઉપયોગિતા ગુમાવી દે છે અને માનવ અથવા પ્રાણી ઉપભોગ માટે, અથવા તેવા ઉપભોગ માટે તેમાંથી ઉત્કર્ષણ કરવા માટે, અનુપયોગી બની જાય છે. પ્રતિવાદીઓએ વડી અદાલત સમક્ષ ઉઠાવેલા પડકારનો જવાબ અપીલકર્તાઓએ (રાજ્ય ઑફ રાજસ્થાન) આ રીતે આપ્યો કે અનુસૂચિમાં ઉલ્લેખિત

તમામ પ્રકારનાં ખાદ્યઅનાજ સ્વભાવે જ બીજ હતા; અનુસૂચિમાં ઉલ્લેખિત વસ્તુઓમાંથી ફક્ત બ્લૂ-ટેગવાળા પ્રમાણિત બીજ અને વ્હાઈટ-ટેગવાળા પ્રમાણિત ફાઉન્ડેશન બીજ સંબંધિત વસ્તુઓને અપવાદરૂપ બહાર રાખવામાં આવી હતી; આવા અપવાદોને અધિનિયમની કલમ ૪૦ હેઠળ રાજ્ય સરકારની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને અનુસૂચિમાં સુધારા દ્વારા સૂચિત કરવામાં આવ્યા હતા. વડી અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે જ્યારે વિશિષ્ટ જાતિના ખાદ્યઅનાજને જતન માટે પ્રક્રિયિત કરવામાં આવે અને તેને રસાયણિક પ્રક્રિયાને આધીન કરવામાં આવે, ત્યારે એવા દાણા વેપારી રીતે "બીજ" તરીકે જાણીતા બને છે. એવો આદેશ કરવામાં આવ્યો કે આવા બીજોના વેચાણ માટે અધિનિયમ હેઠળ કોઈ અનુજ્ઞાપત્ર જરૂરી નથી. અપીલમાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

નિઃસંદેહ સત્ય છે કે અન્નધાન્ય પોતપોતાનામાં જ વાવેતર માટે બીજ તરીકે ઉપયોગમાં લઈ શકાય અને અંકુરણ પ્રાપ્ત કરી શકાય, પરંતુ તે સ્વરૂપમાં તે અન્નધાન્ય તેમજ બીજ એમ બન્ને પ્રકારની ઢિ-ઉપયોગિતા જાળવી રાખે છે. બીજ તરીકે ઉપયોગમાં લેવા માટે નિર્ધારિત અન્નધાન્ય પર આવરણ ચડાવવાની તથા જીવાણુનાશકો, અન્ય રસાયણો અને વિષાક્રત પદાર્થો લાગુ કરવાની પ્રક્રિયા દ્વારા તેના એક મૂળભૂત સ્વભાવનો, અર્થાત્ માનવો અથવા પશુઓ દ્વારા ખોરાક તરીકે તેનો ઉપભોગ કરવો અથવા તેવા જ હેતુ માટે તેનો સારો મેળવવો, અપરિવર્તનીય રીતે લોપ થાય છે અને આવી રીતે પ્રક્રિયાયુક્ત બીજ સામાન્ય સમજ મુજબ અન્નધાન્યથી ભિન્ન એવી અલગ વસ્તુ બની જાય છે. પ્રતિવાદીઓની રિટ અરજી

મંજૂર કરતી વખતે વડી અદાલતે આ ભેદ ધ્યાનમાં રાખ્યો હતો, અને અમારી દ્રષ્ટિએ યોગ્ય રીતે રાખ્યો હતો.

૨૫. અપીલકર્તાઓના વકીલ દ્વારા ઉલ્લેખિત અન્ય નિર્ણયો વર્તમાન કેસમાં સંકળાયેલા હકીકતી વિવાદોનો નિર્ણય કરવામાં કોઈપણ રીતે સહાયરૂપ બનશે નહીં.

૨૬. અમારા મત મુજબ, વડી અદાલતે ઉપરોક્ત ચુકાદો યોગ્ય રીતે લાગુ કર્યો છે. આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું હતું કે માનવ ઉપભોગ માટે યોગ્ય ન હોવાથી બીજા અન્નધાન્યથી અલગ છે, આ કારણસર રાજસ્થાન રાજ્ય દ્વારા બીજા પર કોઈ બજારફી લાદી શકાતી નથી. ઉપરોક્ત નિર્ણયનો નિષ્કર્ષાત્મક આધાર આ કેસમાં સંપૂર્ણપણે લાગુ પડે છે, જેમાં અપીલકર્તા અનુસૂચિમાં આવેલા શબ્દોને વ્યાપક અર્થ આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અમારા મત મુજબ, એવો વ્યાપક અર્થઘટન આપવું શક્ય નથી અને ઘઉંનું બીજા અનુસૂચિમાં સમાવાયેલું ન હોવાથી, મંડી સમિતિને ખરીદી પર બજારફી વસૂલવાની પરવાનગી નથી. કારણ કે મંડી સમિતિનો પ્રતિવાદીના બીજોના વેપારમાં કોઈ ભાગ નથી, તેથી તેને બજારફી વસૂલવાની પરવાનગી આપવામાં આવી શકે નહીં. આ બાબતે પણ કોઈ વિવાદ નથી કે બ્રિડર બીજા કૃષિ મંત્રાલય અથવા યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા વિવિધ બીજા ઉત્પાદન એજન્સીઓ અને કંપનીઓને ફાળવવામાં આવે છે, જે બ્રિડર બીજાનું ફાઉન્ડેશન બીજામાં ગુણન કરે છે.

૨૭. અહીં નીચે, બીજા અધિનિયમ અને બીજા નિયમો હેઠળ બીજાનું

ઉત્પાદન જે પ્રક્રિયા દ્વારા કરવામાં આવે છે તેનો ઉલ્લેખ કરવો પણ અત્યંત ઉપયોગી છે:

" (૧) પ્રયોગશાળાઓમાં વિકસાવવામાં આવેલા બીજોને મૂળ બીજ તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે અને તે કૃષિ મંત્રાલય અથવા સૂચિત કૃષિ યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા ઉત્પાદક સંસ્થાઓ, કંપનીઓ અને ખેડૂતોને વેચવામાં આવે છે. આધાર બીજ (તબક્કો ૧ અને ૨) મૂળ બીજની સંતતિ તરીકે વિકસાવવામાં આવે છે અને તે માટે બીજ પ્રમાણન એજન્સી પાસેથી પ્રમાણપત્ર મેળવવું આવશ્યક છે.

(૨) પાયાના બીજોના ઉત્પાદન પર પ્રમાણન એજન્સી દ્વારા નિરીક્ષણ અને મંજૂરી આપવામાં આવે છે જેથી નિર્ધારિત આનુવંશિક ઓળખ અને આનુવંશિક શુદ્ધતા જળવાઈ રહે, અને તે પ્રમાણિત થતી પાક/જાત માટે નિર્ધારિત પ્રમાણન ધોરણોને અનુરૂપ હોવા આવશ્યક છે.

(૩) ત્યારબાદ, મૂળવિત બીજ ખેડૂત દ્વારા તે જમીનમાં ઉગાડવામાં આવે છે જે મૂળવિત બીજની વાવણી માટે વિશેષરૂપે નિર્ધારિત કરવામાં આવેલી હોય છે. આ બીજોના અનુવંશને પ્રમાણિત બીજ કહેવાય છે, અને તે માટે પણ જૈવિક શુદ્ધતા અને જૈવિક ઓળખના લઘુત્તમ ધોરણોને પૂર્ણ કરવું આવશ્યક છે.

(૪) બીજ લઘુત્તમ ધોરણોને પૂર્ણ કરે ત્યારે જ તેને અનુસરે પ્રમાણિત બીજ તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ પ્રતિવાદી દ્વારા આગળની પ્રક્રિયા

માટે તે ખરીદી શકાય છે.

(૫) પ્રતિવાદી દ્વારા કરવામાં આવતી પ્રક્રિયા રાજ્ય બીજ પ્રમાણન એજન્સીના નિરીક્ષકના અધિન કરવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ નમૂનાઓની પરીક્ષા માટે તે જાહેરનામાથી નિર્ધારિત સરકારી બીજ પરીક્ષણ પ્રયોગશાળાઓમાં લઈ જવામાં આવે છે.

(૬) જનકીય શુદ્ધતા અને જનકીય ઓળખના લઘુત્તમ ધોરણો પૂર્ણ થયા પછી જ બીજને એવી થેલીમાં મૂકવામાં આવે છે, જેને બીજ પ્રમાણન એજન્સીના નિરીક્ષક દ્વારા સીલ કરીને ટેગ કરવામાં આવી હોય. બજારમાં વેચાણ કરવાની મંજૂરી આ જ બીજને આપવામાં આવે છે અને એજન્સી દ્વારા બીજના ધોરણો તથા અન્ય વિગતો દર્શાવતું પ્રમાણપત્ર જારી કરવામાં આવે છે."

૨૮. પ્રથમ પ્રતિવાદી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે પ્રમાણનના ઉપરોક્ત તમામ તબક્કાઓ નિયમોની જોગવાઈઓ મુજબ છે અને શરૂઆતથી લઈને બીજ બજારમાં વેચાય તે સમય સુધી, બીજના ઉત્પાદનના દરેક એક તબક્કાને નિયંત્રિત કરવા માટે જારી કરાયેલા નિયમન હેઠળ જ તે કરવામાં આવે છે અને બીજમાં જનૈતિક ઓળખ અને જનૈતિક શુદ્ધતાના લઘુત્તમ ધોરણો પ્રાપ્ત થયેલા હોવાનું જણાય પછી જ પ્રમાણપત્રો જારી કરવામાં આવે છે. વધુમાં એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે ખેડૂતો દ્વારા મંડી સમિતિને વેચવામાં આવતા અન્નધાન્યો માટે આવા કોઈ પ્રમાણન ધોરણો અસ્તિત્વમાં નથી. તેથી, બીજનું ઉત્પાદન એક એકીકૃત

પ્રક્રિયા છે અને જનૈતિક ઓળખ તથા જનૈતિક શુદ્ધતા જાળવવા માટે, શરૂઆતથી જ દરેક તબક્કે તેનું નિયમન થવું આવશ્યક છે.

૨૯. બીજનું રાસાયણિક રીતે પ્રક્રિયાકરણ કરવામાં આવ્યું હોય કે ન કરવામાં આવ્યું હોય, તે બાબત અને બજાર ફી વસૂલાત વચ્ચે કોઈ સંબંધ નથી. બીજ અનાજથી અલગ માલવસ્તુ હોવાથી, તે અધિનિયમની અનુસૂચિ ૧ હેઠળ આવરી લેવાતું નથી અને તેથી તેના વેચાણ અને/અથવા ખરીદી પર કોઈ બજાર ફી વસૂલપાત્ર નથી.

૩૦. તેથી, અમારો મત એવો છે કે બીજ અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉત્પાદન નથી અને તેથી, અધિનિયમ હેઠળ સ્થાપિત બીજ પ્રમાણના એજન્સીની દેખરેખ હેઠળ બીજોની ખરીદી અને વેચાણનો વ્યવસાય નિર્દિષ્ટ કૃષિ ઉત્પાદનના વેચાણ અને ખરીદીનો વ્યવસાય ગણાતો નથી અને તેથી પ્રથમ પ્રતિવાદીને બજાર ફી ચુકવવાની અથવા પરવાનો મેળવવાની જરૂર નથી.

૩૧. અમારો એવો પણ અભિપ્રાય છે કે પ્રતિવાદીઓએ બીજ પર બજારફી માંગતી વખતે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૧ હેઠળ આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિ. રાજસ્થાન એગ્રિકલ્ચરલ ઈનપુટ ડીલર્સ એસોસિએશન (પૂર્વોક્ત) કેસમાં સ્થિર કરેલા કાયદાની અવગણના કરીને ગંભીર ભૂલ કરી છે. ઘઉં ુંની એવી પ્રક્રિયા થવાથી કે જેના પરિણામે તે અનાજ તરીકેની તેની મૂળભૂત લાક્ષણિકતાઓ ગુમાવે છે, તેને કૃષિ ઉપજ તરીકે વસૂલીને આધીન બનાવી શકાય નહીં, કારણ કે પ્રતિવાદી

દ્વારા ખરીદી બીજ ઉગાડવાના હેતુસર કરવામાં આવે છે, તેથી કોઈ વસૂલી અનુમત્ય નથી અને તેથી માનવ ઉપભોગ માટે અયોગ્ય એવા બીજ પર બજારફી લાદી શકાય નહીં.

૩૨. પ્રશ્ન ક્રમાંક ૧ આ મુજબ, અધિનિયમની કલમ ૨ (એ) અને ૧૭ (૩) (બી) નો સાચો વ્યાપ અને પરિધિ ઉપરોક્ત પરિચ્છેદોમાં સમજાવવામાં આવ્યો છે.

૩૩. પ્રશ્ન ક્રમાંક ૨ અપીલકર્તાને બીજ પ્રક્રિયા એકમ દ્વારા ઘઉંની ખરીદી પર બજાર ફી વસૂલ કરવાની કોઈ સત્તા નથી. આ પ્રશ્નનો જવાબ નકારાત્મકમાં આપવામાં આવે છે.

૩૪. પ્રશ્ન ક્રમાંક ૩ ઘઉંના બીજને પ્રમાણિત બીજમાં રૂપાંતરિત કરવામાં આવ્યા પછી તે માનવ ઉપભોગ માટે અયોગ્ય બને છે અને, તેથી, બજાર ફીનો આરોપણ અનુમત્ય નથી.

૩૫. પ્રશ્ન ક્રમાંક ૪ વિધાનમંડળનો હેતુ માત્ર તેવા બીજોને અધિસૂચિત કરવાનો હતો, જે ઉપજથી સ્વતંત્રપણે ભિન્ન હોય.

૩૬. તેથી ઉપર મુજબ બધા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવામાં આવ્યા છે.

૩૭. પ્રથમ પ્રતિવાદી તરફના વકીલની દલીલ સુસ્થાપિત છે અને તે મજબૂત કાનૂની સિદ્ધાંતો તેમજ બાબતના વ્યવહાર અને હકીકતી પાસાઓ પર

આધારિત છે.

૩૮. ઉપરોક્ત કારણોને લીધે, અમે ધારીએ છીએ કે આ અપીલમાં કોઈ સાર નથી અને તે નામંજૂર થવા પાત્ર છે. તે અનુસાર, અમે તેમ કરીએ છીએ. તેમ છતાં, ખર્ચ બાબતે કોઈ આદેશ રહેશે નહીં. એસ.બી. સિંહા, ન્યાયાધીશ અનુસાર (સહમતિ દર્શાવતા)

૩૯. આ અપીલમાં સંકળાયેલો મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે શું 'બીજ' 'ઘઉં' શબ્દપ્રયોગના ક્ષેત્રાધિકારમાં આવશે કે નહીં, જે ઉત્તર પ્રદેશ કૃષિ ઉત્પાદન માંડી સમિતિ અધિનિયમ ('અધિનિયમ')ની જોગવાઈઓના અર્થમાં સમજવાનો છે. જૂના બજારોમાં ચાલતી કુકિયાઓને કાબૂમાં લેવા માટે આ અધિનિયમ ઘડવામાં આવ્યો હતો. તેની કલમ ૧૨ હેઠળ માંડી સમિતિઓની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. અધિનિયમની કલમ ૧૭ મુજબ માંડીઓને કૃષિ ઉપજના વેચાણ અને ખરીદી પર બજાર ફી વસૂલ કરવાનો અધિકાર છે.

૪૦. કૃષિ ઉત્પાદનનો અર્થ અધિનિયમની કલમ ૨(એ) માં આ મુજબ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો છે:

૨(એ) કૃષિ ઉપજનો અર્થ અનુસૂચીમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલી કૃષિ, બાગાયત, દ્રાક્ષઉત્પાદન, મધમાખી પાલન, રેશમ ઉદ્યોગ, મત્સ્ય પાલન, પશુપાલન અથવા વન સંબંધિત ઉપજની એવી વસ્તુઓ થાય છે અને તેમાં આવી બે અથવા વધુ વસ્તુઓનું મિશ્રણ પણ સમાવેશ પામે છે, તેમજ પ્રક્રિયાકૃત સ્વરૂપમાં

આવેલી આવી કોઈપણ વસ્તુનો પણ સમાવેશ થાય છે અને વધુમાં તેમાં ગોળ, રાબ, શક્કર, ખાંડસરી અને જાગરીનો પણ સમાવેશ થાય છે.

૪૧. કલમ ૨(વાચ) માં “વેપારી” ની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે:

વેપારી”નો અર્થ એવો વ્યક્તિ થાય છે, જે વ્યવસાયના સામાન્ય પ્રવાહમાં મુખ્ય તરીકે અથવા એક અથવા વધુ મુખ્યોના નિયમિત રીતે અધિકૃત કરાયેલા પ્રતિનિધિ તરીકે કૃષિ ઉપજની ખરીદી કે વેચાણમાં રોકાયેલો હોય છે, અને તેમાં કૃષિ ઉપજના પ્રક્રિયાકાર્યમાં રોકાયેલ વ્યક્તિનો પણ સમાવેશ થાય છે.

૪૨. આ બાબતે કોઈ વિવાદ નથી કે પ્રતિવાદીઓ ‘બીજ’ના ઉત્પાદન અને વેચાણના વ્યવસાયમાં સંકળાયેલા છે, જે ‘બીજ અધિનિયમ, ૧૯૬૬’ (૧૯૬૬નો અધિનિયમ) નામના સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા અધિનિયમથી શાસિત થાય છે. બીજના પ્રજનક પાસેથી પ્રાપ્તિથી શરૂ કરીને, તેના અનુસંગી ઉત્પાદન તેમજ વેચાણ સુધીની સંપૂર્ણ પ્રક્રિયા ૧૯૬૬ના અધિનિયમ તથા તે હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમો અને બીજ નિયંત્રણ આદેશ, ૧૯૮૩થી શાસિત થાય છે. ૧૯૬૬ના અધિનિયમની પ્રસ્તાવના દર્શાવે છે કે તે બીજના ઉત્પાદન અને વેચાણ પર નજર રાખવાના હેતુથી ઘડવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૬૬નો અધિનિયમ ઘડવાનો આશય અને હેતુ દેશમાં હરિત ક્રાંતિ લાવવાનો હતો, જે તેના હેતુઓ અને કારણોના નીચેના નિવેદનથી સ્પષ્ટ થાય છે:—

દેશમાં કૃષિ ઉત્પાદન વધારવાના હિતમાં, કૃષિ હેતુઓ માટે (બાગાયત સહિત) વેચાનાર અમુક બીજોની, જેમ કે ખાદ્ય પાકોના બીજ, કપાસના બીજ વગેરેની, ગુણવત્તાને નિયમિત કરવી આવશ્યક માનવામા આવે છે. વિધેયક આ હેતુ સિદ્ધ કરવા જે રીતોથી પ્રયત્ન કરે છે, તે આ મુજબ છે –

(એ) કેન્દ્રીય સરકાર અને રાજ્ય સરકારના પ્રતિનિધિઓ, નેશનલ સીડ્સ કોર્પોરેશન તથા અન્ય હિતધારકોનો સમાવેશ કરતી કેન્દ્રીય સમિતિની રચના, જેથી તે સરકારોને પ્રસ્તાવિત કાયદેસર વ્યવસ્થામાંથી ઉદ્ભવતા તમામ મુદ્દાઓ અંગે સલાહ આપી શકે;

(બી) અંકુરણ, શુદ્ધતા તથા ગુણવત્તાના અન્ય ઘટકોના લઘુત્તમ ધોરણો નક્કી કરવાં;

(સી) બીજ પરીક્ષણ પ્રયોગશાળાઓમાં ગુણવત્તા સંબંધિત પરિબલો માટે બીજનું પરીક્ષણ કરવું, જેની સ્થાપના કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકાર દ્વારા કરવામાં આવશે;

(ડી) દરેક રાજ્યમાં બીજ નિરીક્ષણ અને પ્રમાણન સેવા સ્થાપિત કરવી તથા બીજના વેપારીઓને પરવાના અને પ્રમાણપત્રો આપવાં;

(ઈ) વેચાણ માટે રજૂ કરવામાં આવતા બીજોની ગુણવત્તા દર્શાવવા માટે બીજના પાત્રો પર ફરજિયાત લેબલિંગ, અને

(એફ) વર્ણનવિહોણા બીજોના નિકાસ, આયાત અને આંતર-રાજ્ય ગમનને મર્યાદિત કરતા."

૪૩. બીજ અધિનિયમની કલમ ૨(૧૧) માં "બીજ" ની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવામાં આવી છે:

"બીજ"નો અર્થ વાવણી અથવા રોપણી માટે ઉપયોગમાં લેવાતા નીચે મુજબના કોઈપણ વર્ગના બીજ એવો થાય છે:

(૧) ખાદ્ય પાકોના બીજ, જેમાં ખાદ્ય તેલબિયાં તથા ફળો અને શાકભાજીના બીજનો સમાવેશ થાય છે; તેમાં રોપાઓ, તથા ખાદ્ય પાકો અથવા પશુચારા માટેના કંદો અને બલ્બો, રાઈઝોમ્સ, મૂળ, કટિંગ, કલમના તમામ પ્રકારો અને વનસ્પતિજન્ય રીતે પ્રસારિત અન્ય સામગ્રીનો સમાવેશ થાય છે".

૪૪. તેથી, 'બીજ' ની વ્યાખ્યા સમગ્રરૂપે સમાપ્તકારી નથી.

૪૫. 'બ્રીડર સીડ્સ' ની ખરીદીની સંપૂર્ણ પ્રક્રિયાથી લઈને 'સીડ્સ' ના વેચાણ સુધીની સમગ્ર પ્રક્રિયા સીડ્સ અધિનિયમ તેમજ તે હેઠળ ઘડાયેલા નિયમોની જોગવાઈઓ દ્વારા શાસિત થાય છે, તે બાબતે કોઈ વિવાદ નથી.

૪૬. ઘઉં કલમ ૨(એ) ના અર્થક્ષેત્રમાં આવતી કૃષિ ઉપજ છે, જેને અન્ય તેર ખાદ્ય પદાર્થો સાથે મળીને "અનાજ" શીર્ષક હેઠળ મૂકવામાં આવ્યું છે.

૪૭. ઉક્ત અધિનિયમમાં દંડાત્મક તેમજ રાજસ્વ સંબંધિત બન્ને પ્રકારની

જોગવાઈઓ સમાવિષ્ટ છે. ઉક્ત અધિનિયમના અર્થમાં વેપારી એવો વ્યક્તિ ગણાય કે જે અન્ય બાબતો ઉપરાંત કૃષિ ઉપજમાં વેપાર ચલાવે છે. પ્રશ્ન એવો છે કે ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિમાં પ્રતિવાદી ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓના અર્થમાં કૃષિ ઉપજનો વેપારી ગણાય કે નહીં. આ બાબત વિવાદિત નથી કે ખરીદવામાં અને વેચવામાં આવતું 'બીજ' અનાજ તરીકે ઉપયોગમાં લેવા માટે નિર્ધારિત નથી. પ્રતિવાદી માત્ર પ્રમાણિત બીજ ખરીદે છે અને તેની પ્રક્રિયા કર્યા પછી તેને બીજ તરીકે જ વેચે છે. પ્રતિવાદી દ્વારા વેચવામાં આવતા 'બીજ' સ્વીકાર્ય રીતે ઉપભોગ્ય નથી. વધુમાં, આ બાબત પણ વિવાદિત નથી કે ૧૯૬૬ના અધિનિયમ હેઠળ તેમના પક્ષે અપાયેલા પરવાનોની શરતો અનુસાર, તેમને અન્ય કોઈ હેતુ માટે આ માલવસ્તુઓમાં વ્યવહાર કરવાની મંજૂરી નથી.

૪૮. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય વિ. એમ/એસ. એચ. અબ્દુલ બાખી એન્ડ બ્રોઝ., માં સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:—

વડી અદાલતના આ અભિપ્રાય સાથે અમે સંમત થઈ શકતા નથી. કોઈ વ્યક્તિ વેપારી ગણાવવા માટે તે માલની ખરીદી, વેચાણ અથવા પુરવઠાના વ્યવસાયમાં સંકળાયેલ હોવી આવશ્યક છે. 'વ્યવસાય' શબ્દનો વ્યાપકપણે ઉપયોગ થતો હોવા છતાં, તે અનિશ્ચિત અર્થક્ષેત્ર ધરાવતો શબ્દ છે; કરવેરા સંબંધિત કાયદાઓમાં તેનો ઉપયોગ એવી રોજગારી અથવા વ્યવસાયના અર્થમાં થાય છે, જે કોઈ વ્યક્તિનો સમય, ધ્યાન અને પરિશ્રમ વ્યસ્ત રાખે છે, સામાન્ય રીતે નફો કમાવવાના હેતુથી. કોઈ પ્રવૃત્તિને વ્યવસાય તરીકે માનવા માટે વ્યવહારોની એક પ્રવર્તમાન શ્રેણી હોવી

જરૂરી છે, જે હકીકતમાં ચાલુ રાખવામાં આવી હોય અથવા નફાના હેતુથી ચાલુ રાખવાની કલ્પના કરવામાં આવી હોય, અને માત્ર રમતગમત અથવા વિનોદ માટે નહીં.

૪૯. ફરી એક વાર, શ્રી કૃષ્ણ કોકોનટ કો. વિ. ઈસ્ટ ગોદાવરી કોકોનટ એન્ડ ટોબેકો માર્કેટ કમિટી મામલામાં, આ અદાલતે મદ્રાસ વ્યાપારી પાક બજારો અધિનિયમની કલમ ૧૧ના અર્થઘટન પર વિચાર કરતાં આ રીતે ઠરાવ્યું હતું:—

ઉક્ત અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓ અને સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ વિચારણા માટે આવેલ નિયમો, અહેવાલિત કેસના પેરા ૫ પરથી સ્પષ્ટ થશે, જે નીચેના શબ્દોમાં છે.

૫૦. જે કલમ ૧૧(૧) સાથે આ અપીલોમાં અમારો સંબંધ છે, તે આ મુજબ છે:

"આ બાબતમાં બનાવવામાં આવેલા એવા નિયમોના આધિન રહીને, બજાર સમિતિ સૂચિત વિસ્તારમાં ખરીદવામાં અને વેચવામાં આવેલ સૂચિત વાણિજ્યિક પાક અથવા પાકો પર તે નક્કી કરે તેવા દરે ફી વસૂલ કરશે".

૫૧. જોકે "વ્યવસાય"નો શબ્દકોશીય અર્થ વિશાળ હોઈ શકે, તેમ છતાં અમારી દૃષ્ટિએ, અધિનિયમ જેવા નિયમનકારી અને દંડાત્મક અધિનિયમના સંદર્ભમાં તેનો વિચાર કરવાની દૃષ્ટિએ, તેનો અર્થ કૃષિ ઉત્પાદન સંબંધિત વાણિજ્યિક પ્રવૃત્તિ ચલાવવો એવો વાંચવો જોઈએ. વર્તમાન કેસમાં કડક અર્થઘટનનો નિયમ લાગુ કરવો જોઈએ. વેપારીને પરવાનો મેળવવા માટે નિર્દેશ આપતાં વિધાનમંડળનો

આશય, ખરીદી અને વેચાણના વેપારને નિયમિત કરવાનો છે, એટલી હદ સુધી સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ છે. તેથી, જે વ્યક્તિ કૃષિ ઉત્પાદનને તે જ સ્વરૂપમાં કે રૂપાંતરિત સ્વરૂપમાં વેચવાના હેતુસર ખરીદતી નથી, તે વેપારી ગણાય નહીં. વધુમાં, સર્વવિદિત છે કે કોઈ અધિનિયમનું અર્થઘટન અધિનિયમના આશય અને હેતુ પર આધારિત રહેશે, જેમ કે શ્રી કૃષ્ણા કોકોનટના કેસમાં (ઉપરોક્ત) પોતે જ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે. તેથી, અધિનિયમની જુદી જુદી જોગવાઈઓ, જેઓ તેના પ્રાવધાનોના અમલીકરણના હેતુ સાથે સંબંધિત છે, એટલે કે બજાર ફી વસૂલવાની જોગવાઈ, જે ઉત્પાદકોના હિત માટે વસૂલવાની હતી, અમારી દૃષ્ટિએ, તે જોગવાઈથી ભિન્ન રીતે અર્થઘટિત થવી જોઈએ જેમાં કોઈ વ્યક્તિને વેપારનું નિયમન કરવા માટે પરવાનો મેળવવો આવશ્યક કરવામાં આવે છે. હવે એ સુસ્થાપિત છે કે દંડાત્મક અધિનિયમના અર્થઘટનમાં શંકા હોય ત્યારે તેનો અર્થઘટન પ્રજાજનના હિતમાં અને રાજ્યના વિરોધમાં કરવો જોઈએ.

પર. લંડન એન્ડ નોર્થ ઈસ્ટર્ન રેલવે કંપની અને બેરીમેનના મામલામાં, લોર્ડ સિમન્ડ્સે ટક એન્ડ સન્સ વિ. પ્રિસ્ટર કેસમાં લોર્ડ એશર એન. કે. દ્વારા કરાયેલ નીચેના અવલોકનોને સમર્થનપૂર્વક ઉદ્ઘૃત કર્યા હતા. “અમે તે કલમનું અર્થઘટન કરતી વખતે અત્યંત સાવચેત રહેવું જોઈએ, કારણ કે તે દંડ લાદે છે. જો કોઈ વિશિષ્ટ કેસમાં એવો વાજબી અર્થઘટન શક્ય હોય કે જેથી દંડ ટાળી શકાય, તો આપણે તે જ અર્થઘટન સ્વીકારવું જોઈએ. જો બે વાજબી અર્થઘટનો હોય, તો આપણે વધુ શિથિલ અર્થઘટન સ્વીકારવું જોઈએ. દંડાત્મક કલમોના અર્થઘટન માટે

આ સ્થિર નિયમ છે." એ તો સર્વવિદિત છે કે નાણાકીય અધિનિયમનું માત્ર શાબ્દિક રીતે જ નહીં, પરંતુ કડક રીતે પણ અર્થઘટન થવું જોઈએ. વધુમાં, આ પણ સુપ્રસિદ્ધ છે કે જો દંડાત્મક અધિનિયમની જોગવાઈઓના શબ્દપ્રયોગ અનુસાર કોઈ વ્યક્તિ તેના પ્રાવધાનોનું પાલન કરવા માટે જવાબદાર બને, તો તે જોગવાઈ સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ હોવી જોઈએ જેથી તે વ્યક્તિને તેના હેઠળની પોતાની કાનૂની ફરજો અને જવાબદારીઓનું જ્ઞાન થઈ શકે.

૫૩. આ બાબતને અન્ય દૃષ્ટિકોણથી પણ વિચારવામાં આવી શકે છે, "એક્સપ્રેસિયો યુનિયસ (પર્સોન્સ વેલ રેઈ) એસ્ટ એક્સકલૂઝિવો અલ્ટેરિયસ", એક સુપ્રસિદ્ધ સૂત્ર છે, જેનો અર્થ એવો થાય છે કે એક વ્યક્તિ અથવા વસ્તુ અંગે વ્યક્ત કરાયેલ સ્પષ્ટ ઇરાદો બીજીની બાકાતી દર્શાવે છે. ઉક્ત સૂત્ર વર્તમાન કેસમાં લાગુ પડે છે. [જુઓ એમ/એસ ખેમકા એન્ડ કો. (એજન્સીઝ) પ્રાઇવેટ લિમિટેડ વગેરે વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વગેરે]

૫૪. આ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે જો એવું ધારણ કરવામાં આવે કે સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા અધિનિયમથી નિયંત્રિત માલ તરીકેના બીજોની ખરીદી ઉપર ઉક્ત અધિનિયમની શરતો અનુસાર બજાર ફી ભરપાઈ લાગુ પડે છે, તો વિરોધાભાસ ઊભો થશે. સામાન્ય ભાષામાં, કેટલાક નિશ્ચિત તબક્કાઓએ, જ્યારે બ્રિડર બીજોમાંથી બીજ ઉગાડવામાં આવે છે, ત્યારે તે ઘઉંનું સ્વરૂપ ધારણ કરી શકે છે, પરંતુ જે ઉત્પાદન પ્રતિવાદીઓ દ્વારા ખરીદવામાં આવે છે તે પણ બીજ અધિનિયમ તથા તેના હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમોની જોગવાઈઓથી

નિયંત્રિત થાય છે. ઉપર પહેલાં નોંધવામાં આવી હોય તે મુજબ ‘બીજ’ ની વ્યાખ્યા વિશાળ વ્યાપ ધરાવે છે. તેમાં અન્નપાકોના રોપાંનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેથી, બન્ને કાયદાઓનું સુસંગત રીતે અર્થઘટન કરવું આવશ્યક છે. બન્ને અધિનિયમોને યોગ્ય અસર આપવી જોઈએ અને તેમને તેમના પોતાના ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરવા દેવા જોઈએ. ભલે કેટલીક અંશે પરસ્પર આવર્તન હોય, તો પણ તેને અવગણવું જોઈએ.

૫૫. પરિસ્થિતિની સમગ્રતાને ધ્યાનમાં લેતાં અને ૧૯૬૬ના અધિનિયમ તેમજ ઉક્ત અધિનિયમ બંનેને સમન્વયાત્મક અર્થઘટન આપતાં, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે પ્રતિવાદીને કૃષિ ઉપજનો વેપારી કહી શકાય તેમ નથી, કારણ કે વેપારના સામાન્ય પ્રવાહમાં તે કૃષિ ઉપજની ખરીદી અથવા વેચાણમાં સંકળાયેલો નથી. એક વાર એવું માન્ય ઠરે કે પ્રતિવાદી વેપારી નથી, ત્યારે અપીલકર્તા દ્વારા તેની પાસેથી કોઈ બજાર ફી માંગવામાં આવી શકે નહીં.

૫૬. ‘બીજ’ પણ ભારતના બંધારણની ૭મી અનુસૂચીની યાદી ૩ની પ્રવેશ ૩૩ હેઠળ સોંપવામાં આવેલી સત્તાના પ્રયોગમાં સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલ આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ની જોગવાઈઓના અર્થમાં આવશ્યક ચીજવસ્તુ છે. વધુમાં, જો સંસદનો કોઈ અધિનિયમ સમગ્ર ક્ષેત્રને નિયંત્રિત કરતો હોય, તો ખરીદવામાં આવેલા ‘બીજ’ અને તેમાંથી આગળ ઉત્પન્ન થયેલા તથા પ્રક્રિયા કરાયેલા બીજ, સંસદીય અધિનિયમો અને કાનૂની નિયમો દ્વારા નિયંત્રિત થતા હોવાથી, તેઓને ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓના કાર્યક્ષેત્રમાંથી બહાર રાખવામાં આવ્યા હોવાનું માનવું જ પડશે.

૫૭. કેન્દ્રીય સરકારે, આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ ની કલમ ૩ હેઠળની પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને, ફૂડગ્રેન્સ માર્કેટ રિસ્ટ્રિક્શન્સ (એક્ઝેમ્પ્શન ઓફ સીફ્સ) ઓર્ડર, ૧૯૭૦ અને સીફ્સ કન્ટ્રોલ ઓર્ડર, ૧૯૮૩ બનાવ્યા હતા. અધિનિયમની કલમ ૪ ની ઉપકલમ (૨) મુજબ, આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ ની કલમ ૩ ની જોગવાઈઓ તથા તેની હેઠળ બનાવાયેલા આદેશોને, ઉક્ત અધિનિયમમાં અથવા તેની હેઠળ બનાવવામાં આવેલા કોઈપણ કાયદામાં સમાવિષ્ટ તેના અસંગત કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, અસરકારકતા પ્રાપ્ત થશે; તેથી, જે બીજા માત્ર સંસદ દ્વારા બનાવાયેલા અધિનિયમનો જ નહીં પરંતુ આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ બનાવાયેલા આદેશનો પણ વિષયવસ્તુ છે, તે ઉક્ત અધિનિયમ હેઠળની 'કૃષિ ઉત્પાદન' ની વ્યાખ્યામાં સમાવેશ કરવા માટે અભિપ્રેત નથી, એવો અનિવાર્ય અનુસંધાનથી અર્થ નીકળે છે.

૫૮. વધુમાં, ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૨માં સમાવિષ્ટ અર્થઘટન સંબંધિત કલમો પહેલાં "વિષય અથવા સંદર્ભમાં પ્રતિકૂળ એવું કંઈ ન હોય તો" એવા શબ્દપ્રયોગો મૂકવામાં આવ્યા છે.

૫૯. આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર વિ. ઇન્ડિયન મેડિકલ એસોસિયેશન અને અન્ય, અન્ય બાબતો સાથે, એવું નિર્ધારિત કર્યું હતું કે એક અધિનિયમમાં સમાવાયેલ અભિવ્યક્તિ ખાસ સંદર્ભમાં ભિન્ન રીતે વાંચવાની આવશ્યકતા પડી શકે.

૬૦. તાજેતરમાં એસ. સેમ્યુઅલ, એમ.ડી., હેરિસન્સ મલયાલમ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્યમાં, આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે ‘ચા’ ‘આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ’ની જોગવાઈઓના અર્થક્ષેત્રમાં આવેલ ‘ખાદ્ય પદાર્થ’ શબ્દપ્રયોગના વ્યાપમાં આવતી નથી, અને એવું ધરાવ્યું છે કે:-

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સામાન્ય પ્રચલિત ભાષામાં ખોરાક એ એવી વસ્તુ છે જે ખાવામાં આવે છે. વધુ વ્યાપક અર્થમાં ‘ખોરાક’માં માત્ર ઘન પદાર્થો જ નહીં પરંતુ પીણું પણ સમાવેશ પામી શકે. તેમ છતાં તથ્ય એ જ રહે છે કે પદાર્થ ઘન હોય કે દ્રવ, ‘ખોરાક’ કહેવાતો પદાર્થમાં જીવન અને તેની વૃદ્ધિ જાળવી રાખવાની ગુણવત્તા હોવી જોઈએ; શરીરની વૃદ્ધિ, સમારકામ અથવા જાળવણી શક્ય બને તે માટે તેમાં પૌષ્ટિક અથવા પોષણમૂલ્ય હોવું આવશ્યક છે.

૬૧. પ્રતિવાદીઓ જે હેતુસર ‘બીજ’ ખરીદે છે તે, ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓના અર્થમાં કૃષિ ઉપજ ગણાતું ‘અનાજ’ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાનો હેતુ ધરાવતું નથી, તેથી અમારી દૃષ્ટિએ વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે એવું ઠરાવ્યું છે કે પ્રતિવાદીઓ કોઈપણ કેટ ફી ચૂકવવા માટે જવાબદાર નથી.

૬૨ . હું આદરપૂર્વક ભાઈ ડૉ. એ.આર. લક્ષ્મણન દ્વારા પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવેલા ચુકાદા સાથે સહમત છું કે અપીલ નામંજૂર કરવામાં આવે.

This judgment has been translated using AI Tool

– M/s. Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

અસ્વીકરણઃ સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા / હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો / હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.